

УДК 930.2(737.11)(477)

Василь ОРЛИК

доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри історії, археології,
інформаційної та архівної справи,
Центральноукраїнський національний
технічний університет
(Кропивницький, Україна)

Vasyl Orlyk

Doctor of Historical Sciences (Dr.habil.),
Professor,
Head of the Department of History,
Archeology, Information and Archival
Affairs Central Ukrainian National
Technical University
(Kropyvnytskyi, Ukraine)

v.m.orlik@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7947-9557>

ResearcherID: C-1025-2019

АНТИЧНІ МОНЕТИ VI–I СТ. ДО Р. Х. НА ПОДІЛЛІ

ANTIQUÉ COINS VI–I CENTURY BC ON THE PODILLIA

Анотація

Мета статті полягає у дослідженні та систематизації монетних знахідок на території Поділля та введення їх до наукового обігу. **Теоретико-методологічні основи** дослідження складає сукупність загальнонаукових та нумізматичних методів, які найперше визначаються наявною джерельною базою та оцінкою щодо її достовірності чи недостовірності. **Наукова новизна.** Протягом останніх десятирічь значно збільшилася кількість відомих знахідок античних монет на поселеннях VI–I ст. до Р. Х. у різних регіонах України, в тому числі й на Поділлі. Проте, узагальнююче комплексне дослідження знахідок монет VI–I ст. до Р. Х. з Поділля та прилеглих до нього територій відсутнє, що й обумовило звернення автора до заявленої теми та написання даної статті. **Основні результати дослідження.** Аналіз знайдених 118 античних монет VI–I ст. до Р. Х. на території Поділля дозволив виокремити 7 пунктів зосередження таких знахідок, зокрема 4 населені пункти, поблизу яких знайдено кілька одиничних монет, і 3 населені пункти, неподалік від яких виявлено одиничні монети та монетні скарби. Окрему категорію серед корпусу подільських монетних знахідок складають 12 «демонетизованих» монет (11,65%), тобто таких, що оформлені як прикраси. Наявність корпусу знахідок античних монет VI–I ст. до Р. Х. на території Поділля, у тому числі знахідок монетних скарбів, пунктів скупчення одиничних знахідок, особливо локацій з поєднанням скупчення таких знахідок і скарбів, а

також наявність серед монетних знахідок «демонетизованих» монет, дала підстави для визначення ймовірності існування в цьому історичному регіоні України в досліджуваній період товарно-грошового господарства з використанням монет як платіжного засобу. Хоча зрозуміло, ці товарно-грошові відносини не були настільки розвинутими, як у грецьких колоніях Північного Причорномор'я та в сусідніх фракійських племен.

У статті на підставі аналізу нумізматичних джерел доведено, що **Північно-чорноморська** торгівля на теренах Поділля в VI–I ст. до Р. Х. була пов'язана з Ольвією, особливо протягом IV–III ст. до Р. Х. А південно-західний вектор торгівельної діяльності населення Поділля в VI–I ст. до Р. Х. був пов'язаний із фракійськими землями, звідки надходили не лише монети грецьких колоній Західного Причорномор'я та фракійські монети, а й частково монети Македонії. Найбільше знахідок фракійських та македонських монет припадає на емісії IV–III ст. до Р. Х.

Ключові слова: монетна знахідка, скарб, монета, Ольвія, Фракія, Македонія, Іллірія, Поділля.

Abstract.

*The purpose of the article is to study and systematise coin finds in the territory of Podillia and introduce them into scientific circulation. **The theoretical and methodological** basis of the study is a set of general scientific and numismatic methods, which are primarily determined by the available source base and the assessment of its reliability or unreliability. **Scientific novelty.** Over the past decades, the number of known finds of ancient coins in settlements of the VI-I centuries BC in different regions of Ukraine, including Podillia, has increased significantly. However, there is no generalised comprehensive study of the finds of coins of the VI-I centuries BC from Podillia and its adjacent territories, which led the author to address the stated topic and write this article. **The main results of the study.** The analysis of the 118 ancient coins of the VI-I centuries BC found on the territory of Podillia allowed us to identify 7 points of concentration of such finds, including 4 settlements near which several single coins were found, and 3 settlements near which single coins and coins hoards found. A separate category among the corpus of Podillia coin finds is made up of 12 «demonetised» coins (11.65%), i.e. those decorated as ornaments. The presence of a corpus of finds of ancient coins of the VI-I centuries BC in Podillia, including finds of coin treasures, points of accumulation of single finds, especially locations with a combination of such finds and treasures, as well as the presence of «demonetised» coins among the coin finds, gave grounds for determining the probability of the existence of a commodity-money economy using coins as a means of payment in this historical region of Ukraine in the studied period. Although it is clear that these commodity-money relations were not as developed*

as in the Greek colonies of the Northern Black Sea and among the neighbouring Thracian tribes.

Based on the analysis of numismatic sources, the article proves that the North Black Sea trade in Podillia in the VI-I centuries BC was connected with Olbia, especially during the IV-III centuries BC. The southwestern vector of trade activity of the population of Podillia in the VI-I centuries BC was connected with the Thracian lands, from where not only coins of the Greek colonies of the Western Black Sea and Thracian coins came, but also partly coins of Macedonia. Most of the finds of Thracian and Macedonian coins are from the issues of the IV-III centuries BC.

Key words: coin find, treasure, coin, Olbia, Thrace, Macedonia, Illyria, Podillia.

Постановка проблеми. Поділля – один з історичних регіонів України. Зазначимо, що дефініція «Поділля» з'явилася у пізньому середньовіччі на позначення межиріччя «Серету, Дністра та Дніпра»¹. Становлення середньовічного Поділля відбувалося на теренах, «що простягаються від Кам'янця-Подільського на заході й до Черкас на сході, від Меджибожа на півночі та майже до узбережжя Чорного моря»². Сучасні дослідники досить часто ототожнюють територію Поділля з колишньою Подільською губернією, яка свого часу об'єднувала 12 повітів, а сьогодні їх межі пролягають у Вінницькій, Одеській, Тернопільській, Хмельницькій та Черкаській областях»³. Український географ Г. Денисик указує, що «в межі Поділля, згідно зі схемою природно-господарського районування України, входять території трьох адміністративних областей – Вінницької (Східне Поділля), Хмельницької (Центральне Поділля) і Тернопільської (Західне Поділля), загальною площею 60,9 тис. кв. км або 10,1 відсотків території України»⁴. Проте, для досліджень давньої історії України ні перше, досить широке розуміння меж Поділля, ні друге, запропоноване Г. Денисиком, не є прийнятними, адже у VI–I ст. до Р. Х. не існувало ні середньовічних меж Поділля, ні меж Подільської губернії, ні сучасного розуміння змістового наповнення цього визначення в контексті умовної географії. У дослідженнях археологів та дослідників давньої історії для окреслення географічних меж стало традиційним використання природних рубежів⁵. Тому, на наше переконання, під час аналізу знахідок античних монет з урахуванням археологічного контексту все-таки доцільніше використовувати вужче визначення меж Поділля, обумовлене його географічним розташуванням та відповідними природними межами. Зокрема, територію, яка має природні кордони: «на півночі – рівнини та низини мішаних лісів Малого і Прип'ятського Полісся, на заході – гірська система Українських (Східних) Карпат, на півдні – степи

¹ Чернега & Лушай 2009: 136.

² Михайловський 2017: 67.

³ Денисик 2006: 7.

⁴ Там само.

⁵ Вортман 2012.

Причорноморських рівнин, на сході лісостепове Придніпров'я, що помітно відрізняється своїми природними особливостями від Подільського»⁶. Тому ми розглянемо знахідки античних монет VI–I ст. до Р. Х. у географічних межах Уманського району Черкаської області, а також Вінницької, Хмельницької і Тернопільської областей. Тобто, частину Правобережного Українського (Середньоєвропейського) Лісостепу в басейнах Дністра та Південного Бугу.

З урахуванням того, що переважна більшість відомих авторів монетних знахідок не має археологічного контексту, а якщо й має, то мінімальний, то для розуміння джерел і часу надходження досліджуваних нами монет здійснимо «аналіз ареалів на синхронному археологічному фоні»⁷.

Територію Поділля у середині – другій половині I тис. до Р. Х. населяли представники різних етнічних груп, які належали до культури фракійського гальштату, скіфської культури та пізніших латенізованих культур. Так, зокрема, на основі вивчення археологічного матеріалу одного з найбільших городищ скіфського часу – Немирівського городища, по-грабіжницьки вивезеного у ХХ ст. до російського Ермітажу, дослідники виділяють «п'ять компонентів: місцевий (доскіфський/пізньочорноліський та скіфоїдний), ранньоскіфський (прийшлий ранньокочівницький), гальштатський карпато-дунайського походження (культури Басарабь і Бирсешть-Феріджіле), гальштатський із Середньої Європи (культури Східногальштатського кола) та грецький (архаїчна розписна кераміка)»⁸. Ще на початку ХХ ст. О. Спицин указував, що серед залишків кераміки, знайденої під час розкопок Немирівського городища у 1910 р., особливу групу складали «масивні великі яскраво-червоні черепки Гальштатського типу, з блискучою поверхнею, випуклим орнаментом із концентричних напівкіл, виступами, шишечками»⁹. Також учений зафіксував незначну кількість «черепків латенського типу (тонких, сірих, відмінної роботи і чорних блискучих з пояском із восьми граней)»¹⁰.

Серед локальних груп пам'яток скіфської доби на території Дніпровського Лісостепоного Правобережжя дослідники виділяють «східноподільську» та «західноподільську». Археологічні знахідки в Західному Поділлі, зокрема «значна кількість привізної кераміки VI–V ст. до н. е., свідчать про тісні зв'язки населення Середнього Подністров'я з грецькими містами Північного Причорномор'я, а також з південно-західними дакійськими племенами»¹¹. В історіографії досить поширений термін «західноподільська група», проте протягом останніх років науковці ставлять під сумнів його коректність. Український археолог М. Бандрівський зауважує, «що пам'ятки, які прийнято зараховувати до

⁶ Денисик 2006: 27.

⁷ Myzgin 2017: 42.

⁸ Кашуба & Вахтина 2012: 31.

⁹ Спицин 1911: 161.

¹⁰ Там же.

¹¹ Ганіна 1965: 116.

«західноподільської групи», розташовані, окрім самого Західного Поділля (це, в основному, Тернопільське плато з прилеглими районами лівобережного Придністров'я), також на Центральному та частково Північному Поділлі (Хмельницька та частково Вінницька області), а крім того на Північній Буковині (Північній Бессарабії) та Покутті (Чернівецька й частково Івано-Франківська області)»¹².

Необхідно зазначити, що пам'ятки скіфської культури на території Поділля, на відміну від сусідніх ареалів її поширення, залишаються недостатньо дослідженими, за винятком Немирівського та Северинівського городищ, кількох поселень, зокрема в с. Іване-Пусте, а також курганних насипів поблизу сіл Більче-Золоте, Новосілки, Новоселиця, Раків Кут, Шидлівці та ін. У картині археологічного простору Поділля «велике Немирівське городище та коло інших, укріплених пам'яток раннього залізного віку в межиріччі Південного Бугу та Собу, вимальовують якесь центральне ядро цих теренів», а «Северинівське городище займає максимально західне положення»¹³.

Археологічні дослідження Немирівського та Северинівського городищ указують на роль цих просторових структур у торгівельних стосунках між Північним Причорномор'ям та басейном Вісли¹⁴. Ряд дослідників цілком слушно вважають, що «Побузький регіон, особливо Східне Поділля, де розташоване Немирівське городище, був територією транзитів, через неї здійснювався трансферт технологій, ідей, йшло переміщення людей, переважно в широтному напрямку: з Причорномор'я до Карпатської улоговини (і далі західніше) і назад»¹⁵. Стосовно Северинівського городища, яке розташоване в західній частині Східного Поділля, то однією з його функцій також «було обслуговування торгівельних караванів, що прямували від північного узбережжя Чорного моря в напрямі басейну Вісли. Мешканці Северинівського городища забезпечували мандрівників провіантом, а серед іншого ладнали елементи кінської амуніції, що виходила з ладу під час тривалого руху. На зв'язок західноподільських поселень раннього скіфського часу із греками Північного Причорномор'я вказують результати археологічних досліджень поселення в с. Іване-Пусте, а також курганів Серватинці та Новосілки-Гримайлівські, зокрема, уламків іонійських амфор та чорнолакового посуду VI–V ст. до Р. Х.»¹⁶. А кружальна кераміка зустрічається не лише на теренах поселень та в похованнях скіфського часу Західного Поділля, а й на поселеннях на території сучасних Румунії та Болгарії¹⁷.

¹² Бандрівський 2010: 76 (Прим. 1).

¹³ Болтрик, Горбаненко, Кублій, Сергеева & Яніш 2015: 157–158.

¹⁴ Там само: 155.

¹⁵ Городище Немиров... 2018: 233.

¹⁶ Ганіна 1965: 116.

¹⁷ Там само.

Під час археологічних розкопок Немирівського та Северинівського городищ не виявлено античних монет, проте необхідно зазначити, що на досліджуваних городищах скіфської доби античні монети апріорі не можуть знаходитися в такій кількості, як залишки кераміки чи предметів побуту, які й стають надбанням археологічних експедицій. А розвиток приладового металопошуку та його застосування так званими «пошуковцями» або «скарбошукачами» протягом останніх десятиліть за умов недостатньої правової захищеності археологічних пам'яток призводять до руйнації останніх та «збільшення кількості археологічного матеріалу на колекційному «чорному» ринку»¹⁸. Тому, найімовірніше, таких знахідок під час археологічних експедицій на поселеннях чи городищах скіфської доби, на жаль, і не буде, а якщо і будуть, то в обмеженій кількості. Приклад «відсутності» нумізматичних знахідок на Поділлі – поселення Паланка Уманського району Черкаської області. У липні 2018 р. авторові стало відомо про знахідку поблизу м. Умань мідної монети IV ст. до Р. Х., карбованої в античній Ольвії. За отриманою нами інформацією, 10 липня 2018 р. на околицях с. Паланка Уманського району було знайдено мідну ольвійську монету. На місці її знахідки також було виявлено кілька скіфських наконечників від стріл, зокрема й дволопасний. На прохання автора керівник Кіровоградської охоронної археологічної служби М. Тупчієнко зв'язався з начальником Черкаської Лісостепової археологічної експедиції М. Сиволапом з питання наявності зафіксованих поблизу с. Паланки поселень скіфської доби. Проте, як з'ясувалося, і поблизу с. Паланки, й поблизу м. Умані зареєстровані скіфські поселення відсутні. Тому, за попереднім узгодженням із черкаськими колегами, М. Тупчієнко здійснив виїзд на місце знахідки монети, відповідно до координат, наданих нашим респондентом. Огляд місця знахідки засвідчив наявність невідомого раніше дослідникам поселення скіфського часу. На ділянці в межах площі, приблизно 250 х 60 м (на поверхні орного шару та на ґрунтовій дорозі), виявлено підйомні матеріали скіфського часу – приблизно V–IV ст. до Р. Х. Проте монетний матеріал на даному поселенні археологи навряд чи вже знайдуть, а для певної частини дослідників давньої історії України питання, чи користувалися мешканці Українського Лісостепу скіфської доби монетами, чи ні, так і залишиться риторичним, на кшталт «чи є життя на Марсі?».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні німецькі дослідники античної нумізматики У. Петер і В. Столба справедливо стверджують, що «після відомої монографії Мельчарека (1989) питання про роль грошей у місцевого варварського населення перестало бути предметом дискусії, оскільки до цього бракувало даних про знахідки грецьких монет у глибинці Скіфії, особливо на території українського лісостепу»¹⁹. Проте українські археологи та нумізмати, на

¹⁸ Kotsur 2016: 11

¹⁹ Peter & Stolba 2022: 190.

жаль, довгий час перебували, а дехто перебуває й донині, під впливом безпідставних тверджень радянської історіографії про відсутність товарно-грошових відносин в оточуючого давньогрецькі колонії варварського населення. Протягом останніх десятиріч з'явився корпус праць, присвячений знахідкам монет VI–I ст. до Р. Х. на території сучасної України, зокрема на теренах Північного Причорномор'я, Лісостепової та Степової зони. Це дослідження М. Мільчарека²⁰, С. Булатович²¹, А. Шостопаля²², С. Скорого та С. Зимовця²³, К. Мизгіна²⁴, В. Орлика²⁵, О. Бакальця²⁶ та ін. Проте, на сьогодні відсутнє узагальнююче комплексне дослідження знахідок монет VI–I ст. до Р. Х. на території Поділля, що й обумовило звернення автора до цієї теми і написання даної статті.

Теоретико-методологічні основи дослідження складає сукупність загальнонаукових (аналіз і синтез, індукція й дедукція, системний аналіз), історичних (періодизації, історико-порівняльний, історико-системний) та нумізматичних методів, які, найперше, визначаються наявною джерельною базою²⁷ та оцінкою щодо її достовірності чи недостовірності. Використання під час підготовки статті двох основних нумізматичних джерел: монет (зображень монет) та монетних знахідок, – обумовило застосування власне нумізматичних методів, зокрема ідентифікації та типологізації монет, методу візуального аналізу та порівняльного методу (дозволяє виявити відмінності деталей малюнку різних різновидів монет у межах їх одного типу) а також використання оптичних приладів та топографування місць знахідок.

Мета статті полягає у дослідженні та систематизації знахідок монет VI– I ст. до Р. Х. на Поділлі й на прилеглих територіях та введення їх до наукового обігу.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Під час написання даної статті автором проаналізовано 118 античних монет VI–I ст. до Р. Х., знайдених на території Поділля. Відомості про ці знахідки містяться у різнопланових джерелах: музейних колекціях, працях дослідників, а також на форумах скарбощукачів. Частина інформації про знахідки монет автором було отримано особисто від краєзнавців та підтверджено з кількох джерел. Уся доступна нам інформація систематизована та внесена до каталогу (таблиця 1).

²⁰ Mielczarek, 1989; Mielczarek, 2008; Mielczarek & Orlyk, 2019.

²¹ Булатович 2003.

²² Шостопал 2007; Шостопал 2016.

²³ Скорый & Зимовец 2014.

²⁴ Myzgin 2017.

²⁵ Орлик 2018; Орлик, Коцур & Циганенко 2019; Orlyk & Orlyk 2020; Орлик 2020а; Орлик 2020b; Орлик 2020с; Орлик 2021.

²⁶ Бакалець 2021.

²⁷ Орлик & Орлик 2019: 5–26.

Таблиця 1

КАТАЛОГ ЗНАХІДОК АНТИЧНИХ МОНЕТ VI–I СТ. ДО Р. Х.
НА ПОДІЛЛІ

№.	Опис	Датування	Опубліковано	Вага / розмір	Місце і час знахідки
1	Ольвія, АЕ «дельфін»	Кінець VI – початок IV ст. до Р. Х. [Карышковский 1988: 36]	Не опубліковано	Невідомо	с. Четвертинівка, Тростянецький р-н, Вінницька обл.
2	Ольвія, АЕ «дельфін»	Кінець VI – початок IV ст. до Р. Х. [Карышковский 1988: 36]	Бакалець 2021	4 г 24 мм	Поблизу м. Бар*, Вінницька обл., 2020 р.
3	Ольвія, АЕ Обв.: Голова Горгони. Rev.: А-Р-І-Х Орел летить праворуч, тримаючи в лапах дельфіна (рис. 2.1)	440–437 рр. до Р. Х. [Анохин 2011: #168]	Не опубліковано	97 г 65×68 мм	Околиці с. Танське, Уманський р-н, Черкаська обл.
4	Ольвія, АЕ Обв.: Голова Деметри праворуч. Rev.: ОЛВІО. Орел на дельфіні праворуч	380–360 рр. до Р. Х. [Анохин 2011: #211, 214]	forum.violity	21 мм	Поблизу с. Паріївка, Іллінецький р-н, Вінницька обл., до 2018 р.
5	Ольвія, АЕ Обв.: Голова Деметри праворуч. Rev: Вгорі ОЛВІО, колос і дельфін вліво, знизу – АОН (рис. 2.2)	380–360 рр. до Р. Х. [Анохин 2011: #215]	forum.violity	1,63 г 12×13 мм	Територія колишнього Іллінецького р-ну, Вінницька обл., 2021 р.
6	Ольвія, АЕ Обв.: Голова Тіхе у баштовій короні. Rev.: Стрілець з лука вліво, схилений на коліно. Праворуч ОЛВІО	360–350 рр. до Р. Х. [Анохин 2011: #223]	Не опубліковано	2,94 г 17×18 мм	с. Паланка, Уманський р-н, Черкаська обл.
7	Ольвія, АЕ Обв.: Голова Тіхе у баштовій короні. Rev.: Стрілець з лука вліво, схилений на коліно. Монета має отвір (використовувалася як підвіска) (рис. 2.3)	325–320 рр. до Р. Х. [Анохин 2011: #226–231]	Не опубліковано	2,88 г 18 мм	Поблизу с. Комарівці, Барська міська громада, Жмеринський р-н, Вінницька обл.
8	Ольвія, АЕ Обв.: Голова Аполлона праворуч. Rev.: Дельфін вправо, зверху зерно (рис. 2.4)	360–350 рр. до Р. Х.	forum.violity	Невідомо 8 мм	м. Іллінці, Вінницька обл.
9	Ольвія, АЕ Обв.: Голова Борисфена (річкового божества) вліво.	302 р. до Р. Х. [Ніколаєв 2020: 39].	forum.violity	10,40 г 23 мм	Околиці с. Берізки-Бершадські,

* Інформація про цю знахідку опублікована О. Бакальцем. Щодо місця знахідки автором було вказано, що воно розташоване у «Барському районі, поблизу р. Рів» (Бакалець 2021:). На нашу думку, більш коректно вказати, що це поблизу м. Бар, адже у межах колишнього Барського району Вінницької області саме на річці Рів розташоване м. Бар а також прилеглі до нього села Шершні, Чемериси-Барські та Балки. При цьому відстань від м. Бара до найвіддаленішого села Шершні складає близько 7 км.

	Rev: з права напис ОЛВІО, по центру поля монети горит, зліва від нього парадна сокира за нею диферент #20. Монета має отвір (використовувалася як підвіска) (рис. 2.5)				Бершадський р-н, Вінницька обл.
10	Ольвія, АЕ Обв.: Голова Борисфена (річкового божества) вліво. Rev.: справа напис: ОЛВІО, по центру поля монети – горит, зліва від нього парадна сокира, за нею диферент #21	301 р. до Р. Х. [Ніколаєв 2020: 39]	Не опубліковано	Невідомо	Околиці с. Петрашівка, Гайсинський р-н, Вінницька обл., до 2020 р. Монета зі скарбу (№№29-32)
11	Ольвія, АЕ Обв.: Голова Борисфена вліво. Rev.: Справа напис: ОЛВІО, по центру поля монети – горит, зліва від нього парадна сокира, за нею диферент #84 (див. рис. 2.6)	III ст. до Р. Х. [Ніколаєв 2020: 39]	Не опубліковано	3,27 г 18,5×17,3	с. Кошаринці, Копайгородська селищна громада, Жмеринський р-н, Вінницька обл., 2021 р.
12	Ольвія, АЕ Обв.: Голова Борисфена вліво. Rev.: Справа напис: ОЛВІО, по центру поля монети – горит, зліва від нього парадна сокира, не ідентифікований диферент (рис. 2.7)	III ст. до Р. Х. [Ніколаєв 2020: 39]	Не опубліковано	Невідомо 19 мм	с. Кошаринці, Копайгородська селищна громада, Жмеринський р-н, Вінницька обл. 2021 р.
13	Ольвія, АЕ Обв.: Голова Борисфена вліво. Rev.: Справа напис: ОЛВІО, по центру поля монети – горит, зліва від нього парадна сокира, за нею не ідентифікований диферент	III ст. до Р. Х. [Ніколаєв 2020: 39]	Не опубліковано	Невідомо	с. Нова Гребля, Калинівський р-н, Вінницька обл., до 2014 р.
14	Ольвія, АЕ Обв.: Голова Борисфена вліво. Rev.: Справа напис: ОЛВІО, по центру поля монети – горит, зліва від нього парадна сокира. Монета з надкарбуванням «дельфін-зірка»	Кінець III ст. до Р. Х.	Не опубліковано	Невідомо	Околиці с. Петрашівка, Гайсинський р-н, Вінницька обл., до 2020 р.
15	Ольвія, АЕ Обв.: Голова Борисфена вліво. Rev.: Справа напис: ОЛВІО, по центру поля монети – горит, зліва від нього парадна сокира	III ст. до Р. Х.	Не опубліковано	Невідомо	На кордоні з Вінницькою обл., поблизу с. Балабанівка, Новоушицька селищна територіальна громада,

					Кам'янець-Подільський р-н, Хмельницька обл.
16	Ольвія, АЕ Обв.: Голова Борисфена вліво. Rev: Справа напис: ОЛВІО, по центру поля монети – горит, зліва від нього парадна сокира	III ст. до Р. Х.	Не опубліковано	6,45 г 22 мм	с. Березівка, Новоушицька селищна територіальна громада, Кам'янець-Подільський р-н, Хмельницька обл., 30 березня 2020 р.
17	Ольвія, АЕ Обв.: Голова Борисфена вліво. Rev.: Справа напис: ОЛВІО, по центру поля монети – горит, зліва від нього парадна сокира, за нею диферент #84, 86–89 ²⁸	III ст. до Р. Х.	Не опубліковано	3,61 17 мм	с. Березівка, Новоушицька селищна територіальна громада, Кам'янець-Подільський р-н, Хмельницька обл., 30 березня 2020 р.
18	Ольвія, АЕ Обв.: Голова Борисфена вліво. Rev: Справа напис: ОЛВІО, по центру поля монети – горит, зліва від нього парадна сокира, за нею диферент #91	III ст. до Р. Х.	Не опубліковано	2,03 г 15,5 мм	с. Слобідка-Балинська, Маківська сільська об'єднана територіальна громада, Кам'янець-Подільський р-н, Хмельницька обл.
19	Ольвія, АЕ Обв.: Голова Борисфена вліво. Rev: Справа напис: ОЛВІО, по центру поля монети – горит, зліва від нього парадна сокира, за нею диферент #91	III ст. до Р. Х.	Не опубліковано	4,36 г 18 мм	Околиці м. Бар, Вінницька обл.
20	Ольвія, АЕ Обв.: Голова Деметри вправо. Rev: Вгорі ОЛВІО, орел на дельфіні вліво, ліворуч А, під дельфіном ВΣΕ (рис. 2.8)	180–170 pp. до Р. Х. [Анохин 2011: #484]	forum.violity	9,4 г 21 мм	с. Рубань, Немирівський р-н, Вінницька обл., 2020 р.
21	Феодосія, АЕ Обв.: Голова Афіни в коринфському шоломі вправо. Rev.: ΘΕΥ, лук у гориті, під ним палиця (рис. 2.9)	225–215 pp. до Р. Х. [Анохин 2011: #946]	forum.violity	4,07 г 17,1 мм	Північно-Західна околиця м. Гайсин, Гайсинський р-н., Вінницька обл., 2020 р.
22	Пантикапей, АЕ, дихалк	320–310 pp.	Бакалець 2021	2,67 г	с. Ялтушків,

²⁸ Через слабкий стан збереження монети неможливо чітко ідентифікувати диферент, адже збереглася лише графема «М».

	Обв.: Голова бородатого сатира вправо. Rev: Протомой пегаса вправо, з боків ПАН	до Р. Х. Анохин 2011: #1024		16 мм	Барська міська громада, Жмеринський р-н, Вінницька обл., 2019 р.
23	Пантикапей, АЕ, тетрахалк Обв.: Голова бородатого сатира у вінку вправо. Rev.: ПАН. Голова лева ліворуч, нижче – осетр	293–283 pp. до Р. Х., Анохин 2011: #1039	Бакалець 2021	5,7 г 19 мм	с. Ялтушків, Барська міська громада, Жмеринський р-н, Вінницька обл., 2019 р.
24	Пантикапей, АЕ, тетрахалк Обв.: Голова бородатого сатира у вінку вправо. Надкарбування: 12-ти променева зірка. Rev.: ПАН. Голова лева ліворуч, нижче – осетр. Надкарбування: «горит». На реверсі – слід від перекарбування з іншого типу монет	275–265 pp. до Р. Х., Анохин 2011: #1044	Бакалець 2021	6,69 г 21 мм	с. Ялтушків, Барська міська громада, Жмеринський р-н, Вінницька обл., 2019 р.
25	Фанагорія, АЕ, тетрахалк Обв.: Голова бородатого сатира у вінку вправо. Rev.: Лук і стріла, нижче ФА ²⁹	195–185 pp. до Р. Х., Анохин 2011: #1166	Бакалець 2021	2,59 г 13 мм	с. Ялтушків, Барська міська громада, Жмеринський р-н, Вінницька обл., 2019 р.
26	Фанагрія АЕ Обв.: Голова бородатого сатира у вінку вправо. Rev.: Лук, під ним – кадуцей, нижче ФА (рис. 2.10) ³⁰	Близько 195–185 pp. до Р. Х., Анохин 2011	Не опубліковано	2,18 г 14 мм	Хмельницька область
27	Не ідентифікована монета Північного Причорномор'я, АЕ	Неможливо ідентифікувати	Бакалець 2021	1,1 г 13×14 мм	с. Ялтушків, Барська міська громада, Жмеринський р-н, Вінницька обл., 2019 р.
28	Не ідентифікована монета Північного Причорномор'я, АЕ	Неможливо ідентифікувати	Бакалець 2021	1,33 г 13 мм	с. Ялтушків, Барська міська громада, Жмеринський р-н, Вінницька обл., 2019 р.

²⁹ Інформація про цю знахідку опублікована О. Бакальцем, проте визначення цієї монети неправильне. Зокрема через незадовільний стан її збереження монету було помилково віднесено до емісії Пантикапея. Проте, навіть на світлинці, наведеній О. Бакальцем, на місці легенди на реверсі монети збереглися залишки літер Ф та А.

³⁰ Монета зберігається в колекції Державного історико-культурного заповідника «Меджибіж». Автор висловлює вдячність директору Олександрові Погорільцю за надану інформацію, світлинку монети та дозвіл на її публікацію.

29	Тира, АЕ Обв.: Голова річкового божества Тіраса у вінку вправо. Rev.: ТУРА, бик вправо (рис. 2.11)	Близько 360–350 pp. до Р. Х., Анохін 2011	Не опубліковано	7,01 г 19 мм	Околиці с. Петрашівка, Гайсинський р-н, Вінницька обл., до 2020 р.
30	Тира, АЕ Обв.: Голова Тіраса у вінку вправо. Rev.: ТУРА, бик вправо (рис. 2.12)	Близько 360–350 pp. до Р. Х. Анохін 2011	Не опубліковано	Невідомо	Околиці с. Петрашівка, Гайсинський р-н, Вінницька обл., до 2020 р.
31	Тира, АЕ Обв.: Голова Тіраса у вінку вправо. Rev.: ТУРА, бик вправо (рис. 2.13)	Близько 360–350 pp. до Р. Х., Анохін 2011	Не опубліковано	7,24 г 19 мм	Околиці с. Петрашівка, Гайсинський р-н, Вінницька обл., до 2020 р.
32	Тира, АЕ Обв.: Голова Тіраса у вінку вправо. Rev.: ТУРА, бик вправо	Близько 360–350 pp. до Р. Х., Анохін 2011	Не опубліковано	Невідомо	Околиці с. Петрашівка, Гайсинський р-н, Вінницька обл., до 2020 р.
33	Тира, АЕ Обв.: Голова Тіраса у вінку вправо. Rev.: ТУРА, бик вправо (рис. 2.14)	Близько 360–350 pp. до Р. Х., Анохін 2011	Не опубліковано	5,5 г 17×18 мм	Північна частина колишнього Чечельницького р-ну, Вінницька обл.
34	Тира, АР Драхма Обв.: Голова Деметри у вінку з колосків і в покривалі, повернута на $\frac{3}{4}$ вліво. Rev.: ТУРАН<ON>, бик, що буцається, вліво, під биком: ФІ (рис. 2.15)	Близько 330–310 pp. до Р. Х., Анохін 2011	forum.violity	Невідомо	с. Красне, Тиврівський р-н, Вінницька обл., до 2012 р.
35	Тира, АР Драхма		forum.violity	Невідомо	с. Красне, Тиврівський р-н, Вінницька обл., до 2012 р.
36	Істрія, АР Обв.: Колесо з чотирма спицями. Rev.: ІСТ	Кінець V ст. до Р. Х., SNG BM Black Sea № 221–222	Бакалець 2021	1,22 г 13 мм	с. Ялтушків, Барська міська громада, Жмеринський р-н, Вінницька обл., 2019 р.
37	Істрія, АР Обв.: Колесо з чотирма спицями. Rev.: ІСТ	Кінець V ст. до Р. Х., SNG BM Black Sea № 221–222	Бакалець 2021	1,01 г 13 мм	с. Ялтушків, Барська міська громада, Жмеринський р-н, Вінницька обл., 2019 р.
38	Істрія, АР Обв.: Голови Діоскурів. Rev.: ISTRIN, орел вліво на дельфіні	IV ст. до Р. Х., SNG BM Black Sea № 233, 240–242; 244–245; 255	forum.violity	Невідомо	с. Красне, Тиврівський р-н, Вінницька обл., до 2012 р.

	(рис. 2.16)				Знайдено разом із драхмами Тири №№33-34
39	Істрія, AR Obv.: Голови Діоскурів. Rev.: ISTRIN, орел вліво на дельфіні, між хвостами орла та дельфіна: Г (рис. 2.17)	IV ст. до Р. Х., SNG BM Black Sea № 230–231	forum.violity	4,68 г 16 мм	с. Яворівка, Піщанський р-н, Вінницька обл., 2020 р.
40	Істрія, AR Obv.: Голови Діоскурів. Rev.: ISTRIN, орел вліво на дельфіні	IV ст. до Р. Х., SNG BM Black Sea № 230–231	forum.violity	невідомо 17 мм	м. Хмельницький м. Хмельницький, 2016 р.
41	Істрія, AR Obv.: Голови Діоскурів. Rev.: ISTRIN, орел вліво на дельфіні, між хвостами орла та дельфіна: E (рис. 2.18)	IV ст. до Р. Х., SNG BM Black Sea № 232		4,97 г 16×17 мм	с. Яворівка, Піщанський р-н, Вінницька обл.
42	Істрія, AR Obv.: Голови Діоскурів. Rev.: ISTRIN, орел вліво на дельфіні, між хвостами орла та дельфіна: Δ	IV ст. до Р. Х., SNG BM Black Sea № 232		5,20 г 17 мм	с. Нові Хоменки, Шаргородський р-н, Вінницька обл.
43	Істрія, AE Obv.: Голови Аполлона праворуч. Rev.: ISTRIN, орел вліво на дельфіні. Монета має отвір (використовувалася як підвіска) (рис. 2.19)	IV–II ст. до Р. Х., SNG BM Black Sea № 259	Не опубліковано	2,67 г 17 мм	с. Михайлівка, Краснопільська сільська громада, Гайсинський р-н, Вінницька обл., 2021 р.
44	Істрія, AE Obv.: Аполлон сидить на омфалоні, тримаючи стрілу та лук. Rev.: ISTRIN, орел вліво на дельфіні	II ст. до Р. Х., SNG The William Stancomb Collection #216		3,46 г 20 мм	Гайсинський р-н, Вінницька обл.
45	Мессенія, Мессіні AR (триобол – гемідрахма) Obv.: Голова Зевса з діадемою ліворуч. Rev.: Тринога в лавровому вінку, по боках: ME (лігатура) – Σ (рис. 2.20)	Кінець II ст. до Р. Х., Coins of Peloponnesos 728–730	Не опубліковано	2,37 г 14×15 мм	Правий берег водойми південніше с. Вовчок, Тульчинський р-н, Вінницька обл., до 2012 р.
46	Іллірія, Діррахій AR Драхма Obv.: ΞΕΝΩΝ, корова стоїть праворуч, дивиться на теля, яке годує. Rev.: ΔΥΡ ΦΙΛ ΛΙ Α, подвійний зірчастий візерунок у квадраті з прямими сторонами (рис. 2.21)	229–100 pp. до Р. Х.	Не опубліковано		Барський р-н, Вінницька обл., 2020 р.
47	Іллірія, Діррахій AR Драхма Obv.: <M>ΕΝΙΣΚΟΣ,	229–100 pp. до Р. Х.	Не опубліковано	2,79 г 17,5 мм	смт. Вінківці, Хмельницький р-н, Хмельницька

	корова стоїть праворуч, дивиться на теля, яке годує, праворуч факел. Rev.: ΔΥΡ ΦΙ ΛΩ ΤΑ, подвійний зірчастий візерунок у квадраті з прямими сторонами (рис. 2.22)				обл.
48	Іллірія, Діррахій AR Драхма Obv.: ΜΕΝΙΣΚΟΣ, королева стоїть праворуч, дивиться на теля, яке годує, праворуч факел. Rev.: ΔΥΡ ΑΥ ΚΙΣ ΚΟΥ, подвійний зірчастий візерунок у квадраті з прямими сторонами (рис. 2.23)	229–100 pp. до Р. Х.	Не опубліковано	2,64 г 22 мм	Кам'янець-Подільський р-н, Хмельницька обл.
49	Іллірія, Діррахій AR Драхма Obv.: <Μ>ΕΝΙΣ<ΚΟΣ>, королева стоїть праворуч, дивиться на теля, яке годує, праворуч факел. Rev.: ΔΥΡ <.....>, подвійний візерунок у квадраті з прямими сторонами. Монета має отвір (використовувалася як підвіска) (рис. 2.24)	229–100 pp. до Р. Х.	Не опубліковано	Невідомо 17×18 мм	Кам'янець-Подільський р-н, Хмельницька обл.
50	Родос, AR Драхма Obv.: Променева голова Геліоса праворуч. Rev.: ΑΝΑΞΙΔΩΤΟΣ, троянда у врізаному квадраті, з боків Ρ-Ο. Монета має отвір, могла використовуватися як підвіска (кулон) (рис. 2.25)	190–170 pp. до Р. Х.	Не опубліковано	2,80 16,2×15	с. Турівка, Підволочиська селищна громада, Тернопільський р-н, Тернопільська обл., 2022 р.
51	Родос, AR Гемідрахма (трибол) Obv.: Голова Геліоса на ¾ праворуч. Rev.: ΑΡΤΕΜΩΝ, троянда у врізаному квадраті. Монета у золотій оправі, використовувалася як підвіска (кулон) (рис. 2.26)	Близько 88–84 pp. до Р. Х.	forum.violity	1,54 г 13 мм	с. Роля, Шаргородська міська громада, Жмеринський р-н, Вінницька обл., 2021 р.
52	Фессалія, Проерна (Прόερνα), ΑΕ тригеміобол Obv.: Голова німфи, трохи повернута праворуч. Rev.: Деметра стоїть обличчям, тримаючи колосся у правій руці, довгий факел у лівій. Монета має отвір, можливо, використовувалася як	III ст. до Р. Х.	forum.violity	2,49 г 13 мм	м. Заліщики, Тернопільська обл., 2021 р.

	підвіска				
53	Македонія, Егай (Αἴγαι), AR. тригеміобол Obv.: Коза стоїть на колінах праворуч, голова відкинута назад; крапка над i перед козою. Rev.: Quadrupartite incuse square. Монета має отвір, можливо, використо-вувалася як підвіска (рис. 2.27 ³¹)	Близько 510–480 pp. до Р. Х., SNG ANS 59–60	Не опубліковано	1,0 г 11 мм	Хмельницька обл.
54	Македонія, Пелла, AV, 1/8 статера Obv.: Голова Геракла в левої шквірі вправо ³² . Rev.: Тризуб, по боках ΦΙΛΙΠΠΟΥ (рис. 2.28)	340–328 або 336–328 pp. до Р. Х., Le Rider № 104	Бакалець 2021	Невідомо 0,9 мм	Поблизу с. Комарівці, Барська міська громада, Жмеринський р-н, Вінницька обл. 2020 р.
55	Македонія, AE Obv.: Голова Аполлона у лавровому вінку вправо. Rev.: Вершник вправо, зверху напис: ΦΙΛΙΠΠΟΥ	359–366 pp. до Р. Х.	Не опубліковано	Невідомо	с. Красне, Тиврівський р-н, Вінницька обл., 2020 р.
56	Македонія, AE Obv.: Голова Аполлона у лавровому вінку вправо. Rev.: Вершник вправо, зверху напис: ΦΙΛΙΠΠΟΥ	359–366 pp. до Р. Х.	Не опубліковано	Невідомо	м. Полонне, Шепетівський р-н, Хмельницька обл., 2020 р.
57	Македонія, AE Obv.: Голова Аполлона у лавровому вінку вправо. Rev.: Вершник вправо, зверху напис: ΦΙΛΙΠΠΟΥ, під конем – Α (рис. 2.29)	359–366 pp. до Р. Х.	Не опубліковано	Невідомо	с. Баламутівка, Розсошанська сільська громада, Хмельницький р- н, Хмельницька обл., літо 2019 р.
58	Македонія, AE Obv.: Голова Аполлона у лавровому вінку вправо. Rev.: Вершник вправо, зверху напис: ΦΙΛΙΠΠΟΥ	359–366 pp. до Р. Х.	Не опубліковано	Невідомо	Околиці с. Петрашівка, Гайсинський р-н, Вінницька обл., до 2020 р.
59	Македонія, AE Obv.: Голова Аполлона у лавровому вінку вправо. Rev.: Вершник вправо, зверху напис: ΦΙΛΙΠΠΟΥ	359–366 pp. до Р. Х.	auction.violity	Невідомо	Між с. Малий Хачків і смт. Великі Бірки, Тернопільський р- н, Тернопільська область
60	Македонія, AR Драхма з іменем Олександра Македонського	Невідомо	Не опубліковано	Невідомо	с. Сальник, Калинівський р-н, Вінницька обл., 2019 р.

³¹ Автор висловлює вдячність Є. Колесніченку за надану світліну та інформацію про знахідку.

³² Інформація про цю знахідку опублікована О. Бакальцем, проте в публікації опис монети не відповідає її початковому зображенню. По-перше, монета була зображена на фрагменті аркуша в клітину, на якому видно, що монета має діаметр менше 10 мм (двох клітинок) і, відповідно, не може бути статером із діаметром 21 мм та вагою 8,55 г; по-друге, на аверсі опублікованої О. Бакальцем золотої монети міститься зображення голови Геракла в левій шквірі. Проте вказаний дослідник стверджує, що «на аверсі монети зображена голова Аполлона, прикрашена лавровим вінком вправо».

61	Македонія, AR Драхма з іменем Олександра Македонського	Невідомо	Не опубліковано	Невідомо	с. Щучинці, Жмеринський р-н, Вінницька обл.
62	Македонія, AR Драхма з іменем Олександра Македонського	Невідомо	Не опубліковано	Невідомо	с. Михалківці, Розсошанська сільська громада, Хмельницький р- н, Хмельницька обл., літо 2019 р.
63	Македонія, AR Драхма з іменем Олександра Македонського Обв.: Голова Геракла в левої шкірі праворуч. Rev: Зевс сидить ліворуч, тримає скіпетр. Монета у золотій оправі, використо-вувалася як підвіска (кулон) (рис. 2.30)	Невідомо	Не опубліковано	4,85 г невідомо	Вінницька обл., 2022 р.
64	Македонія, AR Тетрадрахма з іменем Олександра Македонського	Невідомо	Не опубліковано	Невідомо	Південніше смт. Нова Ушиця, Кам'янець- Подільський р-н, Хмельницька обл.
65	Македонія, AE Обв.: Голова Геракла в левої шкірі праворуч. Rev.: ΕΞΑΝΔ<ΡΟΥ> між луком у футлярі вгорі та булавою внизу	336–323 pp. до Р. Х.	Не опубліковано	5,7 г 17×18 мм	с. Яворівка, Піщанський р-н, Вінницька обл., 2019 р.
66	Македонія, AE Обв.: Голова Геракла в левої шкірі праворуч. Rev: ΑΕΞΑΝΔΡΟΥ, між луком у футлярі вгорі та булавою внизу (рис. 2.31 ³³)	336–323 pp. до Р. Х.	Не опубліковано	5,9 г 21×17 мм	м. Полонне, Шепетівський район, Хмельницька область, 2022 р.
67	Македонія, Пелла, AE Обв.: Голова Афіни в шоломі праворуч. Rev: ΠΕΛ-ΛΗΣ, корова (бик) пасеться праворуч, монограма над головою та під короною (рис. 2.32)	187–168 (7) pp. до Р. Х., SNG ANS 608	Не опубліковано	7,31 г 20×22 мм	с. Браїлівка, Новоушицька селищна територіальна громада, Кам'янець- Подільський р-н, Хмельницька обл., 2022 р.
68	Аттика, Афіни Драхма, новий стиль Обв.: Голова Афіни в шоломі праворуч Rev: Α – ΘΕ / ΔΩ – ΔΙΟ / ΧΑ / Ρ. Сова стоїть прямо на амфорі, головою донизу, праворуч над амforoю протома лева вправо (рис. 2.33)	Близько 132–1 pp. до Р. Х. Thompson #394 a	forum.violity	3,70 г 17 мм	Лановецький р-н, Тернопільська обл.

³³ Автор висловлює вдячність Є. Колесніченкові за надану світліну та інформацію про знахідку.

69	Сицилія, Кенторіпай, АЕ Obv.: Голова Зевса праворуч. Rev.: KENTO<-PIPIINΩN>, громовиця (рис. 2.34)	III ст. до Р. Х., SNG Copenhagen– 212	forum.violity	12,4 г 26×24 мм	Гайсинський р-н (у межах до 2020 р.), Вінницька область, 2019 р.
70	Фракія, Аполлонія Понтійська, АЕ Obv.: Аполлон сидить ліворуч на омфалоні, з луком. Надкарбування: зірка. Rev.: Якір (рис. 2.35)	III–II ст. до Р. Х., SNG BM Black Sea № 188–189	forum.violity	4,54 г 20 мм	Поблизу р. Збруч, смт. Підволо- чиськ, Тернопільський р-н, Тернопільська область, 2019 р.
71	Фракія, Месембрія, АЕ Obv.: Коринфський шолом із гребенем. Rev: Колесо з шипами, в якому: МΕΤΑ (рис. 2.36)	IV–III ст. до Р. Х., SNG BM Black Sea № 272–275	Не опубліковано	2,62 г 17 мм	с. Красне, Тиврівський р-н, Вінницька обл.
72	Фракія, Месембрія, АЕ Obv.: Коринфський шолом із гребенем. Rev.: Колесо з шипами, в якому: ΜΕΤΑ	IV–III ст. до Р. Х., SNG BM Black Sea № 272–275	Не опубліковано	Невідомо 18 мм	с. Ганнопіль, Тульчинський р-н, Вінницька обл.
73	Фракія, Месембрія, АЕ Obv.: Жіноча голова з діадемою праворуч. Rev.: Афіна Промахос стоїть ліворуч, тримає щит і розмахує списом. По обидва боки легенда: <ΜΕΤ(Σ)ΑΜ> ΒΡΙΑΝΩΝ (рис. 2.37)	II ст. до Р. Х., SNG BM Black Sea № 280–287	Не опубліковано	Невідомо 20 мм	с. Заміхів, Новоушицька селищна територіальна група, Кам'янець- Подільський р-н, Хмельницька обл.
74	Фракія, Одесос, АЕ Obv.: Голова Зевса (можливо, Дарсаласа) праворуч. Rev.: Вершник на коні (можливо, фракійський бог Дарсалас) праворуч, під конем – диферент ΕΛ, нижче: <Ο>ΔΗΣΙΤΩ<Ν> (рис. 2.38)	II–I ст. до Р. Х., SNG BM Black Sea № 290–293	forum.violit	7,14 г 20 м	с. Берегелі, Хмельницький р- н, Хмельницька обл., весна 2018 р.
75	Фракія, Севтополь, АЕ Obv.: Голова Зевса (можливо, Дарсаласа) праворуч. Rev.: Вершник на коні (рис. 2.39 ³⁴)	295–275 pp. до Р. Х., Dimitrov 1987: 7	Не опубліковано	2,75 г 19 мм	Новоушицький р- н, Хмельницька обл.
76	Фракія, Фасос. ΑΡ. Тригеміобол Obv.: Сатир стоїть навколішках ліворуч, тримаючи кантарос. Rev.: ΘΑΣΙΩΝ. Амфора (Монета має отвір) (рис.2.40)	411–350 pp. до Р. Х., SNG Copenhagen 1032	Не опубліковано	0,70 г 12 мм	Берег р. Збруч, Волочиський р-н, Хмельницька обл.

³⁴ Автор висловлює вдячність Є. Колесніченкові за надану світліну та інформацію про знахідку.

77	Фракія Лісімах. Ефес АР Обв.: Голова обожествленого Олександра з рогом Амона праворуч. Rev.: ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΛΥΣΙΜΑΧΟΥ Афіна сидить вправо, тримає Ніку та спис через плече, спираючись ліктем на щит, ліворуч – бджола та монограма АР, в обрізі монограма ME (рис. 2.41)	Gallica FRBNF41746421	Не опубліковано	16,82 г	смт. Томашпіль, Тульчинський р-н, Вінницька обл., 2022 р.
78	Лідія, Траллес. АР. Драхма Обв.: Левова шкура, накинута на палицю; все в вінку з плюща. Rev.: Гроно винограду на стеблі з листям. Утрачено незначний фрагмент монети (рис. 2.42)	II ст. до Р. Х.	Не опубліковано	2,70 г 18 мм	с. Гоголі, Хмельницький р-н, Хмельницька обл.
79	Троада, Тенедос. АР. Драхма Обв.: Яніформна голова (чоловіча у лавровому вінку та жіноча з діадемою). Rev.: ΤΕΝΕΔΙΩΝ. Подвійна сокира; монограма та виноград зліва від древка, праворуч – Гермес з лабрисом і гаманцем; все – в середині лаврового вінка (рис. 2.43 ³⁵)	100–70 р. до Р. Х. Callataḡ 55	Не опубліковано	3,0 г 18 мм	Летичівський р-н, Хмельницька обл.
80	Троада, Тенедос. АР. Драхма Обв.: Яніформна голова (чоловіча у лавровому вінку та жіноча з діадемою). Rev.: ΤΕΝΕΔΙΩΝ. Подвійна сокира; монограма та виноград зліва від древка, праворуч шапки Діоскурів; все – в середині лаврового вінка. Монета має отвір (рис. 2.44 ³⁶)	100–70 р. до Р. Х. Callataḡ 95	Не опубліковано	3,71 г 18 мм	Чемеровецький р-н, Хмельницька обл.
81	Понт. АР. Тетрадрахма. Обв.: Голова Мітридата. Rev: ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΜΙΘΡΑΔΑΤΟΥ ΕΥΕΡΓΕΤΟΥ. Зевс стоїть, тримаючи орла у правиці	150–121 pp., Mielczarek 1989: #114	Mielczarek 1989		смт. Дашів, Гайсинський р-н, Вінницька обл., 1785 р.
82	Понтійська держава	Близько 111–105 pp.	Не опубліковано	Невідомо	м. Полонне,

³⁵ Автор висловлює вдячність Є. Колесніченкові за надану світлинку та інформацію про знахідку.

³⁶ Автор висловлює вдячність Є. Колесніченкові за надану світлинку та інформацію про знахідку.

	Мітрідата Євпатора, м. Хабакта АЕ Obv.: Голова Ареса у «крилатому» шоломі вправо. Rv.: Меч у піхвах ХАΒΑ – ΚΤ (рис. 2.45 ³⁷)	до Р. Х. (Imhoof-Blumer 1912: 174, 183) 100–85 pp. до Р. Х. SNG BM Black Sea ##1250–1252 90–85 pp. до Р. Х. Callataÿ 2002: 282			Хмельницька обл.
83	Понтійська держава Мітрідата Євпатора, м. Аміс (Імітація) АЕ Obv.: Голова Ареса у «крилатому» шоломі вправо. Rv.: Меч у піхвах ΑΜΙ-ΣΟΥ	Близько 111–105 pp. до Р. Х. (Imhoof-Blumer 1912: 174, 183). 100–85 pp. до Р. Х. SNG BM Black Sea ##1147–1149 90–85 pp. до Р. Х. Callataÿ 2002: 282	Не опубліковано	5,8 г 21 мм	с. Нирків, Заліщинський р-н, Тернопільська обл.
84	Понтійська держава Мітрідата Євпатора, АЕ	Невідомо	Беяшевский 1889: 69	Невідомо	с. Збараж, Козятинський р-н, Вінницька обл.
85	Єгипет, Александрія. Птолемей VI Obv.: Голова Ізиди праворуч, у вінку з зерном і довгим пасмом волосся. Rv.: ΠΤΟΛΕΜΑΙΟΥ ΒΑΣΙΛΕΩΣ. Орел із розправленими крилами стоїть на блискавиці ліворуч (рис. 2.46 ³⁸)	180–145 pp. до Р. Х.	Не опубліковано	17,9 г 27 мм	Хмельницька обл.
86	Срібна давньо-грецька монета зі скарбу 1891 р.	Невідомо	Mielczarek 1989: #124	Невідомо	Хмельницька обл., 1891 р.
87	Срібна південно-італійська монета зі скарбу 1891 р.	Невідомо	Mielczarek 1989: #124	Невідомо	Хмельницька обл., 1891 р.
88	Срібна македонська монета зі скарбу 1891 р.	Невідомо	Mielczarek 1989: #124	Невідомо	Хмельницька обл., 1891 р.
89	Фракія АR. Тетрадрахма типу Хушь-Воврішть Obv.: Реалістична голова Зевса у лавровому вінку праворуч. Rv.: Стилізований олімпійський верш-ник з пальмовою гілкою праворуч (рис. 2.47)	Третя чверть IV ст. до Р. Х. Левинский 1999. Кінець III – середина II ст. до Р. Х. Preda 1973: 126	Не опубліковано	12,31 г Невідомо	Поблизу с. Браїлів Жмеринський р-н, Вінницька обл.
90	Фракія АR. Тетрадрахма типу Хушь-Воврішть Obv.: Реалістична голова Зевса у лавровому вінку праворуч. Rv.: Стилізований	Третя чверть IV ст. до Р. Х. Левинский 1999. Кінець III – середина II ст.	Не опубліковано	11,34 г Невідомо	Між м. Шаргород і м. Жмеринка Жмеринський р-н, Вінницька обл.

³⁷ Автор висловлює вдячність Є. Колесніченкові за надану світліну та інформацію про знахідку.

³⁸ Автор висловлює вдячність Є. Колесніченкові за надану світліну та інформацію про знахідку.

	олімпійський верш-ник з пальмовою гілкою ліворуч	до Р. Х. Preda 1973: 126			
91	Фракія AR. Тетрадрахма типу Хушь-Воврієштъ Obv.: Реалістична голова Зевса у лавровому вінку праворуч. Rv.: Стилізований олімпійський верш-ник з пальмовою гілкою праворуч (рис. 2.48)	Третя чверть IV ст. до Р. Х. Левинский 1999. Кінець III – середина II ст. до Р. Х. Preda 1973: 126	Не опубліковано	12,66 г Невідомо	Між м. Шаргород і м. Жмеринка Жмеринський р-н, Вінницька обл.
92	Фракія AR. Тетрадрахма типу Хушь-Воврієштъ Obv.: Реалістична голова Зевса у лавровому вінку праворуч. Rv.: Стилізований олімпійський верш-ник з пальмовою гілкою праворуч	Третя чверть IV ст. до Р. Х. Левинский 1999. Кінець III – середина II ст. до Р. Х. Preda 1973: 126	Не опубліковано	13,59 г 26 мм	Поблизу ст. Липовець, Липовецький р-н, Вінницька обл.
93	Фракія AR. Тетрадрахма типу Хушь-Воврієштъ Obv.: Реалістична голова Зевса у лавровому вінку праворуч. Rv.: Стилізований олімпійський вершник з пальмовою гілкою праворуч (рис. 2.49)	Третя чверть IV ст. до Р. Х., Левинский 1999. Кінець III – середина II ст. до Р. Х., Preda 1973: 126	Не опубліковано		с. Жванець, Кам'янець-Подільський р-н, Хмельницька обл.
94	Фракія AR. Тетрадрахма типу Хушь-Воврієштъ Obv.: Реалістична голова Зевса у лавровому вінку праворуч. Rv.: Стилізований олімпійський верш-ник з пальмовою гілкою праворуч (рис. 2.50)	Третя чверть IV ст. до Р. Х., Левинский 1999. Кінець III – середина II ст. до Р. Х., Preda 1973: 126	Не опубліковано		с. Жванець, Кам'янець-Подільський р-н, Хмельницька обл.
95	Фракія AR. Тетрадрахма типу Хушь-Воврієштъ Obv.: Реалістична голова Зевса у лавровому вінку праворуч. Rv.: Стилізований олімпійський верш-ник з пальмовою гілкою праворуч (рис. 2.51)	Третя чверть IV ст. до Р. Х., Левинский 1999. Кінець III – середина II ст. до Р. Х., Preda 1973: 126	Не опубліковано		с. Жванець, Кам'янець-Подільський р-н, Хмельницька обл.
96	Фракія AR. Тетрадрахма типу Хушь-Воврієштъ Obv.: Реалістична голова Зевса у лавровому вінку праворуч. Rv.: Стилізований олімпійський верш-ник з пальмовою гілкою праворуч	Третя чверть IV ст. до Р. Х., Левинский 1999. Кінець III – середина II ст. до Р. Х., Preda 1973: 126	Не опубліковано		с. Жванець, Кам'янець-Подільський р-н, Хмельницька обл.
97	Фракія AR. Тетрадрахма	Третя чверть	Не опубліковано		с. Жванець,

	<p>типу Хушь-Воврісшь Obv.: Реалістична голова Зевса у лавровому вінку праворуч. Rv.: Стилізований олімпійський верш-ник з пальмовою гілкою праворуч</p>	<p>IV ст. до Р. Х., Левинский 1999. Кінець III – середина II ст. до Р. Х., Preda 1973: 126</p>			<p>Кам'янець-Подільський р-н, Хмельницька обл.</p>
98	<p>Фракія AR. Тетрадрахма типу Хушь-Воврісшь Obv.: Реалістична голова Зевса у лавровому вінку праворуч. Rv.: Стилізований олімпійський верш-ник з пальмовою гілкою праворуч</p>	<p>Третя чверть IV ст. до Р. Х., Левинский 1999. Кінець III – середина II ст. до Р. Х., Preda 1973: 126</p>	Не опубліковано		<p>с. Жванець, Кам'янець-Подільський р-н, Хмельницька обл.</p>
99	<p>Фракія AR. Тетрадрахма типу Хушь-Воврісшь Obv.: Реалістична голова Зевса у лавровому вінку праворуч. Rv.: Стилізований олімпійський верш-ник з пальмовою гілкою праворуч</p>	<p>Третя чверть IV ст. до Р. Х., Левинский 1999. Кінець III – середина II ст. до Р. Х., Preda 1973: 126</p>	Не опубліковано		<p>с. Жванець, Кам'янець-Подільський р-н, Хмельницька обл.</p>
100	<p>Фракія AR. Тетрадрахма типу Хушь-Воврісшь Obv.: Реалістична голова Зевса у лавровому вінку праворуч. Rv.: Стилізований олімпійський верш-ник з пальмовою гілкою праворуч</p>	<p>Третя чверть IV ст. до Р. Х., Левинский 1999. Кінець III – середина II ст. до Р. Х., Preda 1973: 126</p>	Не опубліковано		<p>с. Жванець, Кам'янець-Подільський р-н, Хмельницька обл.</p>
101	<p>Фракія AR. Тетрадрахма типу Хушь-Воврісшь Obv.: Реалістична голова Зевса у лавровому вінку праворуч. Rv.: Стилізований олімпійський верш-ник з пальмовою гілкою праворуч</p>	<p>Третя чверть IV ст. до Р. Х., Левинский 1999. Кінець III – середина II ст. до Р. Х., Preda 1973: 126</p>	Не опубліковано		<p>с. Жванець, Кам'янець-Подільський р-н, Хмельницька обл.</p>
102	<p>Фракія AR. Тетрадрахма типу Хушь-Воврісшь Obv.: Реалістична голова Зевса у лавровому вінку праворуч. Rv.: Стилізований олімпійський верш-ник з пальмовою гілкою праворуч</p>	<p>Третя чверть IV ст. до Р. Х., Левинский 1999. Кінець III – середина II ст. до Р. Х., Preda 1973: 126</p>	Не опубліковано		<p>с. Жванець, Кам'янець-Подільський р-н, Хмельницька обл.</p>
103	<p>Фракія AR. Тетрадрахма типу Хушь-Воврісшь Obv.: Реалістична голова Зевса у лавровому вінку праворуч. Rv.: Стилізований олімпійський верш-ник з пальмовою гілкою</p>	<p>Третя чверть IV ст. до Р. Х., Левинский 1999. Кінець III – середина II ст. до Р. Х., Preda 1973: 126</p>	Не опубліковано		<p>с. Жванець, Кам'янець-Подільський р-н, Хмельницька обл.</p>

	праворуч				
104	Фракія AR. Тетрадрахма типу Хушь-Воврієштъ Obv.: Реалістична голова Зевса у лавровому вінку праворуч. Rv.: Стилізований олімпійський верш-ник з пальмовою гілкою праворуч (рис. 2.52 ³⁹)	Третя чверть IV ст. до Р. Х., Левинский 1999. Кінець III – середина II ст. до Р. Х., Preda 1973: 126	Не опубліковано	13,19 г 26 мм	Між с. Княгинин і с. Ходорівці, Кам'янець-Подільський р-н, Хмельницька обл.
105	Фракія AR. Тетрадрахма типу: Хушь-Воврієштъ Obv.: Реалістична голова Зевса у лавровому вінку праворуч. Rv.: Стилізований олімпійський верш-ник з пальмовою гілкою праворуч (рис. 2.53)	Третя чверть IV ст. до Р. Х., Левинский 1999. Кінець III – середина II ст. до Р. Х., Preda 1973: 126	Не опубліковано	13,49 г 25 мм	смт. Дунаївці, об'їзна на Кам'янець у бік с. Чаньків, Хмельницька обл.
106	Фракія AR. Тетрадрахма типу: Хушь-Воврієштъ Obv.: Реалістична голова Зевса у лавровому вінку праворуч. Rv.: Стилізований олімпійський верш-ник з пальмовою гілкою праворуч (рис. 2.54)	Третя чверть IV ст. до Р. Х., Левинский 1999. Кінець III – середина II ст. до Р. Х., Preda 1973: 126	Не опубліковано	13,26 г 25 мм	смт. Дунаївці, об'їзна на Кам'янець у бік с. Чаньків, Хмельницька обл.
107	Фракія AR. Тетрадрахма типу Хушь-Воврієштъ Obv.: Реалістична голова Зевса у лавровому вінку праворуч. Rv.: Стилізований олімпійський верш-ник з пальмовою гілкою ліворуч	Третя чверть IV ст. до Р. Х. Левинский 1999. Кінець III – середина II ст. до Р. Х. Preda 1973: 126	forum.violity	13,17 г 25 мм	с. Вихилівка, Ярмоленецький р-н., Хмельницька обл.
108	Фракія AR. Тетрадрахма типу Хушь-Воврієштъ Obv.: Реалістична голова Зевса у лавровому вінку праворуч. Rv.: Стилізований олімпійський верш-ник з пальмовою гілкою ліворуч	Третя чверть IV ст. до Р. Х. Левинский 1999. Кінець III – середина II ст. до Р. Х. Preda 1973: 126	forum.violity	11,79 г	Південна частина Хмельницької обл.
109	Фракія AR. Тетрадрахма типу: Хушь-Воврієштъ Obv.: Реалістична голова Зевса у лавровому вінку праворуч. Rv.: Стилізований олімпійський вершник з пальмовою гілкою праворуч	Третя чверть IV ст. до Р. Х., Левинский 1999. Кінець III – середина II ст. до Р. Х., Preda 1973: 126	Брайчевський 1959: 88; Preda 1973: 122		м. Теробовля, Тернопільська обл.
110	Фракія AR. Тетрадрахма типу: Хушь-Воврієштъ	Третя чверть IV ст. до Р. Х.,	Не опубліковано	10,40 г 23 мм	с. Іване-Пусте, Борщівський

³⁹ Автор висловлює вдячність Є. Колесніченкові за надану світліну та інформацію про знахідку.

	Обв.: Реалістична голова Зевса у лавровому вінку праворуч. Рv.: Стилiзований олімпійський вершник з пальмовою гілкою праворуч	Левинский 1999. Кінець III – середина II ст. до Р. Х., Preda 1973			район, Тернопільська обл.
111	Східні кельти, Бої. AV. Статер (рис. 2.55 ⁴⁰)	LT C2/ LT D1 Paulsen 1933: 389–394	Не опубліковано	6,7 г 16 мм	с. Суржа, Кам'янець-Подільський район, Хмельницька область.
112	Східні кельти, AE. (рис. 2.56)		forum.violity	Невідомо 20 мм	Вінницька обл.
113	Гістія, Евбея, (Варварська імітація) тетрабола Обв.: Голова німфи Гістії праворуч. Рv.: Німфа сидить праворуч на кормі. Монета має отвір (рис. 2.57 ⁴¹)	II ст. до Р. Х.	Не опубліковано	1,54 г 13 мм	Хмельницька обл.
114	Римська республіка AR денарій	Невідомо	Не опубліковано	Невідомо	с. Некрасове, Вінницький р-н, Вінницька обл.
115	Римська республіка AR денарій	Невідомо	Не опубліковано	Невідомо	с. Цвіжин, Вінницький р-н, Вінницька обл.
116	Римська республіка AR денарій	56 р. до Р. Х., Crawford 1974: #425/1	Myzgin 2017	Невідомо	с. Брикуля, Ленковецька сільська територіальна громада, Шепетівський р-н, Хмельницька обл., до 1895 р.
117	Римська республіка (імітація), AR денарій Обв.: Варваризована голова Венери вправо. Rev.: Вікторія, тримає вінок і пальму, квадрига вліво	Після 46 р. до Р. Х., Crawford 1974: імітація 465/3	Myzgin 2017	Невідомо	Околиці м. Хмельницький
118	Римська республіка (імітація), AR денарій Обв.: голова Аполлона вправо. Rev: Діана з луком і сагайдаком через плече, в руках – запалені факели	42 р. до Р. Х., Crawford 1974: 494/23	Myzgin 2017	Невідомо	Смт. Стара Синява, Хмельницький р-н, Хмельницька обл., 2011 р.

Окрім монет, що внесені до каталогу, в літературі зустрічається інформація і про інші знахідки на Поділлі античних монет VI–I ст. до Р. Х. Зокрема, М. Брайчевський побіжно згадує про знахідки у м. Хмельницькому македонських

⁴⁰ Автор висловлює вдячність Є. Колесніченкові за надану світліну та інформацію про знахідку.

⁴¹ Автор висловлює вдячність Є. Колесніченкові за надану світліну та інформацію про знахідку.

монет Філіпа II, Олександра Великого та Лісімаха⁴²; у смт. Чорний Острів та с. Михайлівка Хмельницького району Хмельницької області – про знахідки не визначених давньогрецьких монет⁴³. На теренах Вінницької області вченим були знайдені монети грецьких колоній Північного Причорномор'я, які хронологічно й типологічно не визначені⁴⁴. Також окремі дослідники зазначають про знахідки та території Хмельницької та Тернопільської областей «кельтських срібних та бронзових монет (IV–I ст. до н. е.), і не лише окремих, а й у скарбах. Так, порівняно недавно випадково знайдено депозит з 50 монет»⁴⁵. Проте, якщо згадані М. Брайчевським монети типові для цього регіону, то стосовно кельтських монет, особливо тезаврованих у монетних депозитах, на жаль, ми не можемо ні підтвердити інформацію про їх віднайдення, ні спростувати. Тут, очевидно, якщо й мали місце депозити, то не кельтських монет, а тетрадрахм типу «Хушь-Воврієшть», які помилково відносять до монет Східних кельтів. Карбування цього типу наслідувань тетрадрахм Філіпа II має суттєвий часовий проміжок з емісіями латенізованих племен Східної Європи. Саме тетрадрахми типу «Хушь-Воврієшть» виявилися найбільш поширеними знахідками на теренах Поділля, адже основний ареал їхнього розповсюдження – сусідня з досліджуваним нами регіоном Республіка Молдова.

Усі зафіксовані в нашій статті монетні знахідки складають категорію випадкових, переважна більшість яких стала відома завдяки розвиткові приладового металопошуку. Частина знахідок одиничних монет не має прив'язки до відповідних найближчих населених пунктів, наявна лише інформація про район знахідки або ж тільки про область. Таких нами зафіксовано 19 знахідок: 8 – у Вінницькій області (1 монета на території колишнього Барського р-ну, 2 монети на території колишнього Гайсинського р-ну (в межах до 2020 р.), 1 монета в колишньому Іллінецькому р-ні, 1 монета на території колишнього Піщанського р-ну, 1 монета в північній частині колишнього Чечельницького р-ну і 2 монети знайдено в межах Вінницької обл.); 10 монет у Хмельницькій області (1 монета на території колишнього Волочиського р-ну, 2 монети – Кам'янець-Подільського р-ну, 1 монета на території колишнього Летичівського р-ну, 1 монета на території колишнього Новоушицького р-ну, 1 монета на території колишнього Чемеровецького р-ну, а 4 монети знайдені в межах Хмельницької обл.); у Тернопільській області – 1 монета на території колишнього Лановецького р-ну.

Серед корпусу випадкових знахідок на території Поділля одиничні знахідки з прив'язкою до найближчого населеного пункту складають 46 примірників

⁴² Брайчевський 1959: 39.

⁴³ Там само.

⁴⁴ Там само.

⁴⁵ Охріменко, Свенцицький, Складенко & Локайчук 2017: 229.

(38,98 %), а саме: 2 монети – в Уманському районі Черкаської області, 21 монета – у Вінницькій, 16 монет – у Хмельницькій та 7 монет – у Тернопільській області.

Щодо віднайдених на Поділлі скарбів, то авторіві відомо про 11 монетних комплексів, 7 із них – на теренах Вінницької області, зокрема: поблизу с. Петрашівка Гайсинського району (скарб мідних монет Ольвії Тіри); с. Ялтушків Жмеринського району (скарб мідних монет Боспору та мініскарб істрійських «колесиків»); с. Кошаринці Жмеринського району (мініскарб ольвійських «борисфенів»); між м. Шаргород і м. Жмеринка Жмеринського району (мініскарб імітацій тетрадрахм Філіпа II типу «Хушь-Воврієшт»); с. Красне колишнього Тиврівського району (скарб срібних драхм Тіри та Істрії); с. Яворівка колишнього Піщанського району (скарб срібних драхм Істрії). На теренах Хмельницької області нам відомо про 4 скарби, 3 з яких мають прив'язку до населених пунктів. Це, зокрема, до с. Березівка колишнього Новоушицького району (міні-скарб ольвійських «борисфенів») та смт. Дунаївці колишнього Дунаєвського району (міні-скарб імітацій тетрадрахм Філіпа II типу «Хушь-Воврієшт») та поблизу с. Жванець Кам'янець-Подільського району (скарб імітацій тетрадрахм Філіпа II типу «Хушь-Воврієшт»). Один скарб (срібні давньогрецькі, південно-італійські та македонські монети) було знайдено 1891 р. на території Подільської губернії, який дослідниками локалізовано у межах сучасної Хмельницької області, проте, на жаль, відсутні інформація про склад цього комплексу та чітка локація тезаврації.

На Поділлі, зокрема у Вінницькій та Хмельницькій областях, а також прилеглих територіях, нами зафіксовано скупчення знахідок як одиничних монет, так і поєднання монетних комплексів зі скупченнями одиничних монет. Так, у Вінницькій області нам відомо про 5 пунктів скупчення монетних знахідок, зокрема на теренах колишнього Барського району існують 2 пункти скупчення знахідок, а саме поблизу м. Бар – 2 монети (ольвійський «дельфінчик» і «борисфен») та с. Комарівці (ольвійська мідна монета середини IV ст. до Р. Х. та фракція македонського золотого статера третьої чверті IV ст. до Р. Х.). У Теплицькому районі – місцевість поблизу с. Петрашівка (ольвійський «борисфен», скарб мідних монет Ольвії і Тіри та мідна монета Македонії середини IV ст. до Р. Х.); с. Яворівка колишнього Піщанського району (мідна монета Македонії третьої чверті IV ст. до Р. Х., а також скарб срібних драхм Істрії); колишнє с. Красне Тиврівського району (мідна монета Македонії середини IV ст. до Р. Х., мідна монета Месембрії IV–III ст. до Р. Х., а також скарб срібних драхм Тіри та Істрії).

Стосовно скупчення знахідок античних монет VI – I ст. до Р. Х. на території Хмельницької області, то такі зафіксовані лише у 2 населених пунктах: м. Хмельницькому (срібна драхма Істрії та імітація римського республіканського денарія) і м. Полонному Шепетівського району (2 мідні монети Македонії середини

– третьої чверті IV ст. до Р. Х. та мідна монета середнього номіналу Понтійської держави Мітрідата Євпатора, карбована в м. Хабакта).

Таким чином, аналіз знахідок 118 античних монет VI–I ст. до Р. Х. на території Поділля дозволяє виокремити 7 пунктів зосередження таких знахідок, зокрема 4 населених пункти, поблизу яких знайдено кілька одиничних монет, та 3 населених пункти, поблизу яких виявлено одиничні монети та монетні скарби (рис. 1).

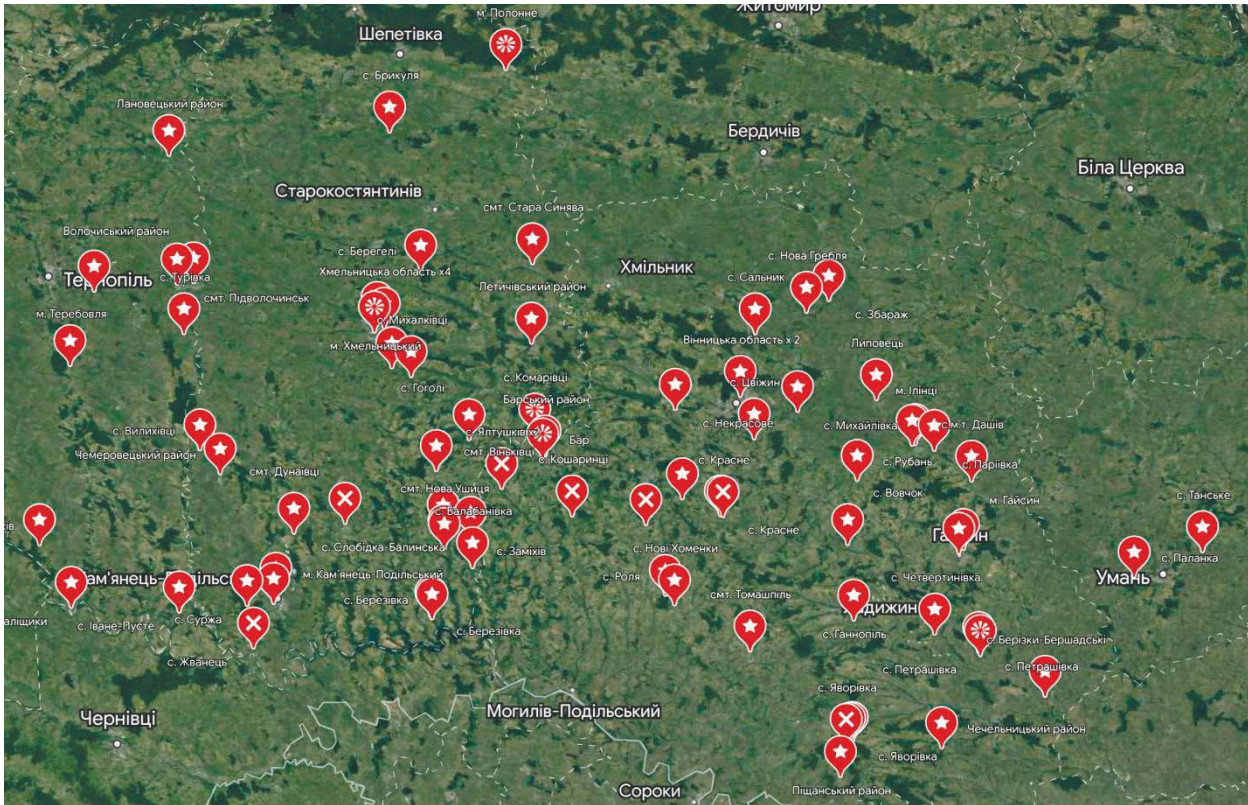

Рис. 1. Мапа знахідок

(умовні позначки: одиничні знахідки; скупчення знахідок; скарби)

Наявність місць скупчення монетних знахідок – надзвичайно вагомий фактор при дослідженні історії грошового обігу, що навіть важливіший за самі скарби. В умовах надзвичайної ситуації скарб міг тезаврувати будь-який мандрівник, котрий, перебуваючи на певній території, у момент небезпеки відчував загрозу для свого майна. З таких причин дослідниками можуть бути зафіксовані грошові скарби, до складу яких входитимуть монети, які не були характерними для грошового обігу в межах тієї чи іншої місцевості, де такі скарби були виявлені. Для вивчення проблеми поширення античних монет та питання їхньої участі у грошовому обігові особливого значення набувають місця, в яких зафіксовані скупчення не лише одиничних знахідок, а й скупчення з поєднанням таких знахідок і скарбів. Так, зокрема, виявлення на теренах Поділля 3-х населених пунктів, поблизу яких зафіксовано знахідки одиничних монет і монетних скарбів,

може свідчити на користь гіпотези про існування, хоча б і досить обмеженого, грошового обігу в цьому регіоні.

У межах корпусу монетних знахідок на Поділлі окрему категорію складають «демонетизовані» монети (12 примірників, що складає 10,16 %), тобто монети, які оформлені як прикраси. Стосовно цієї категорії монетних знахідок необхідно зазначити, що 2 монети емісій Македонії та Родосу трансформувалися у витвори майстрів тогочасного золотарства (рис. 2.26; 3.30), інші 10 (6 срібних і 4 мідні) були «демонетизовані» більш примітивним способом, – шляхом пробивання у них наскрізного отвору. Відомий український археолог М. Брайчевський указував, що перетворення монет на прикраси характерне для суспільства, яке «знає вже більш-менш розвинуте товарно-грошове господарство. Для того, щоб монета у конкретному суспільстві змогла знайти застосування у вигляді прикрас, вона повинна спочатку існувати тут у своєму прямому, грошовому призначенні, як засіб товарного обігу»⁴⁶. Примітно, що серед «демонетизованих» монет знаходимо монети всього досліджуваного нами періоду: 1 монета VI–V ст. до Р. Х.; 4 монети IV ст. до Р. Х.; 2 монети III ст. до Р. Х.; 3 монети II ст. до Р. Х. та 3 монети I ст. до Р. Х. Як ювелірні прикраси із золотим обрамленням оформлено по монеті III і I ст. до Р. Х.

Наявність корпусу знахідок античних монет VI–I ст. до Р. Х. на території Поділля, у тому числі знахідок монетних скарбів, пунктів скупчення одиничних знахідок, особливо локацій з поєднанням скупчення таких знахідок і скарбів, а також наявність серед монетних знахідок «демонетизованих» монет, дає змогу говорити про існування в цьому історичному регіоні України в досліджуваній період товарно-грошового господарства, відповідно, з використанням монет як платіжного засобу. Хоча зрозуміло, ці товарно-грошові відносини не були настільки розвинутими, як у грецьких колоніях Північного Причорномор'я та сусідніх фракійських племен. Отже, наявність різних категорій знахідок монет VI–I ст. до Р. Х. на зазначених теренах підтверджує нашу тезу про «виконання монетами основних функцій грошей у досліджувану епоху на території Дніпровського Правобережного Лісостепу»⁴⁷.

Усі презентовані знахідки свідчать про зв'язки населення Поділля з античним світом, який мав розвинутий грошовий обіг. Динаміку розвитку можливих торговельних зв'язків населення Поділля з античним світом ілюструють дані таблиці 2, де наведено розподіл знахідок відповідно до їх емітентів та часу карбування.

⁴⁶ Брайчевський 1959: 31.

⁴⁷ Орлик 2020b: 11.

Таблиця 2

Розподіл ідентифікованих⁴⁸ знахідок античних монет VI–I ст. до Р. Х.
на території Поділля відповідно до їх емітентів та періодів карбування

Емітент	Період карбування (ст. до Р. Х.)						Кількість примірників, %	
	VI–V	IV	III	II	I	Не відо- мо	Прим.	%
Сицилія, Кенторіпай	–	–	1	–	–	–	1	0,85
Фессалія, Проерна	–	–	1	–	–	–	1	0,85
Македонія	1	8	5 ⁴⁹	1	–	–	15	12,71
Іллірія	–	–	–	4	–	–	4	3,39
Атика, Афіни	–	–	–	1	–	–	1	0,85
Мессенія	–	–	–	1	–	–	1	0,85
Фракія, Фасос	–	1	–	–	–	–	1	0,85
Фракія, Севтополь	–	–	1	–	–	–	1	0,85
Фракія, Ефес	–	–	1	–	–	–	1	0,85
Гістія, Евбея ⁵⁰	–	–	–	1	–	–	1	0,85
Троада, Тенедос	–	–	–	–	2	–	2	1,69
Родос	–	–	–	1	1	–	2	1,69
Аполонія	–	–	–	1	–	–	1	0,85
Істрія	2	6	–	2	–	–	10	8,47
Месембрія	–	–	2	1	–	–	3	2,54
Одесос	–	–	–	–	1	–	1	0,85
Тира	–	6	–	–	–	–	6	5,08
Ольвія	3	7	9	1	–	–	20	16,95
Феодосія	–	–	1	–	–	–	1	0,85
Пантикапей	–	1	2	–	–	–	3	2,54
Фанагорія	–	–	–	2	–	–	2	1,69
Понт	–	–	–	4	–	–	4	3,39
Лідія, Траллес	–	–	–	1	–	–	1	0,85
Єгипет, Александрія	–	–	–	1	–	–	1	0,85
Римська республіка	–	–	–	–	5	–	5	4,24
Гето-даки	–	–	22	–	–	–	22	18,64
Східні кельти	–	–	–	2	–	–	1	0,85
Не визначені ⁵¹	–	–	–	2	–	3	5	4,24
Разом	6	29	46	25	9	3	118	100

⁴⁸ Зі скарбу в с. Ялтушків Вінницької області не можна ідентифікувати 2 монети; стосовно скарбу 1891 р. із Подільської губернії ми взяли до уваги інформацію, що до складу монетного комплексу входили невизначені давньогрецькі, південноіталійські та македонські монети, тобто, мінімальна кількість не може бути менша ніж 3 монети, таким чином, маємо, як мінімум, 5 невизначених монет.

⁴⁹ Усі монети з іменем Олександра Македонського, тип яких неможливо визначити, ми віднесли до III ст. до Р. Х.

⁵⁰ Варварська імітація.

⁵¹ Зі скарбу в с. Ялтушків Вінницької області не можна ідентифікувати 2 монети; стосовно скарбу 1891 р. із Подільської губернії ми взяли до уваги інформацію, що до складу монетного комплексу входили невизначені давньогрецькі, південноіталійські та македонські монети, тобто мінімальна кількість не може бути меншою ніж 3 монети, таким чином, маємо, як мінімум, 5 невизначених монет.

Стосовно розподілу монетних знахідок за емітентами, то на теренах Поділля найбільшу кількість складають так звані гето-дакійські наслідування тетрадрахм Філіпа II типу «Хушь-Воврієштъ» – 22 монети (18,64 %), а на другому місці монети Ольвії – грецької апойкії в Північно-Західному Причорномор'ї – 20 монет (16,95 %). У той же час монети Боспору загалом (Пантикапей, Фанагорія та Феодосія) складають лише 6 прим. (5,08 %). Окрім атрибутованих 25 монет Північного Причорномор'я ми вище вказували на існування ще 2 монет з монетного скарбу Боспору, знайденого у с. Ялтушків Вінницької області, які через незадовільний стан збереження неможливо чітко атрибутувати, проте їхня приналежність до корпусу монет Північного Причорномор'я не викликає сумнівів. Таким чином, на території Поділля нами зафіксовано 28 монет Північного Причорномор'я (Ольвії та Боспору), що складає 23,72 % усіх знахідок. Значний відсоток серед монетних знахідок на Поділлі складають монети із Фракії – 44 прим. (37,28 %), зокрема, емісії грецьких колоній (Месебрії – 3 прим. (2,54 %), Аполонії – 1 прим. (0,85 %), Одесоса – 1 прим. (0,85 %), Істрії – 10 прим. (8,47 %) і Тіри – 6 прим. (5,08 %), власне фракійського карбування (Севтополь – 1 монета (0,85 %)), а також так звані згадані вище гето-дакійські наслідування тетрадрахм Філіпа II типу «Хушь-Воврієштъ» – 22 монети (18,64 %). Також досить поширеними на території Поділля у VI–I ст. до Р. Х. були монети Македонії – 15 прим. (12,71 %). З урахуванням того, що Фракія на Півдні мала кордон з Македонією, то, найімовірніше, значна частина македонських монет могла потрапляти на терени Поділля через Фракію. Необхідно зазначити, що монети Македонії також мали значне поширення в Північно-Західному Причорномор'ї, зокрема в Нижньому Побужжі та Нижньому Подунав'ї, звідки також потрапляли далі до Поділля.

Таким чином, згідно з нумізматичними джерелами, Північночорноморська торгівля Поділля у VI–I ст. до Р. Х. була пов'язана з Ольвією, особливо у IV–III ст. до Р. Х. Південно-Західний вектор торгівельної діяльності населення Поділля у VI–I ст. до Р. Х. був пов'язаний із фракійськими землями, з яких надходили не лише монети грецьких колоній Західного Причорномор'я, фракійські монети та гето-дакійські наслідування тетрадрахм Філіпа II типу «Хушь-Воврієштъ», а й частина монет Македонії. Найбільше знахідок фракійських та македонських монет припадає на емісії IV–III ст. до Р. Х.

З корпусу знахідок кельтських монет нам відомо лише про дві підтвержені знахідки, а про інші маємо лише нечіткі свідчення у працях інших дослідників на підтвердження контактів населення Поділля з кельтським та латенізованим населенням сусідніх регіонів.

Досить цікаву групу серед зафіксованого корпусу монетних знахідок на Поділлі складають іллірійські драхми – 4 примірники (3,39 %). Їх знахідки зафіксовані на відтинку м. Кам'янець-Подільський → смт. Вінківці Хмельницького району → Барський район Вінницької області. Такі монети в інших

регіонах України, окрім Буковини та Закарпаття, майже не зустрічаються. Проте, саме монети двох іллірійських міст – Аполлонії та Диррахія, – наймасовіші серед знахідок давньогрецьких монет у Карпатському регіоні, де відомі десятки скарбів та сотні окремих знахідок⁵². Такі знахідки зафіксовані на території сусідніх з Україною Румунії та Молдови. Саме з цих регіонів, найімовірніше, іллірійські монети й потрапляли на терени Поділля та до інших регіонів сучасної України. На думку Дубравки Уєс-Морган, значне поширення іллірійських монет на Балканах, зокрема в Сербії, пов'язане з Мітридатовими війнами та громадянськими війнами у Римській республіці, «і, цілком ймовірно, що не торгівля, а різноманітні військові виплати спонукали до швидкого переміщення такої великої кількості драхм у ці віддалені регіони»⁵³. Це саме стосується і карпатського регіону. Торгівельний характер джерел надходження іллірійських монет заперечує й угорська дослідниця Мелінда Торбагі, вказуючи, що «ці монети могли потрапити сюди як військова здобич або військовий скарб в результаті балканського походу Бурбесті»⁵⁴.

Стосовно надходження римських республіканських монет – знахідки 5 примірників (4,24 %), що їх зафіксовано на Поділлі, то К. Мизгін цілком слушно наголошує, що ці монети мали дві хвилі поширення в Україні: перша – середина/кінець II – середина/друга половина I ст. до Р. Х. серед кельтських племен та латенізованих культур (зарубинецької та пшеворської); друга – на межі ер – «на початку раннього римського часу, коли римські республіканські монети та їх імітації різними шляхами (через розселення дакійських племен, у середовищі пшеворського населення) поширюються на території між південною Волиною та Піддністров'ям»⁵⁵.

Таблиця 2 засвідчує, що найбільшу кількість монетних знахідок складають монети III ст. до Р. Х. – 46 примірників, 29 примірників – IV ст. до Р. Х., 25 монет – II ст. до Р. Х., 9 монет – I ст. до Р. Х. і 6 примірників монет VI–V ст. до Р. Х. Проте, час потрапляння монет на територію Поділля не завжди відповідає періоду їхнього карбування. Так, зокрема, скарб з околиці с. Петрашівка Гайсинського р-ну Вінницької обл., до якого входили мідні монети Тіри та ольвійський «борисфен» другої групи, за часом карбування віднесений М. Ніколаєвим до 301 р. до Р. Х. Це наймолодша монета комплексу, практично, не має слідів перебування в обігу⁵⁶. Враховуючи, що проміжок між емісією другої і третьої групи «борисфенів» становив не менше 11 років, а аналізований нами «борисфен» був завершальним у своїй групі і єдиною монетою Ольвії, то, найімовірніше, він потрапив на терени Поділля з Тіри, монети якої і складають основну масу монет комплексу. Отже,

⁵² Torbágyi 1993:119.

⁵³ Ujes-Morgan 2012: 367.

⁵⁴ Torbágyi 1993: 122.

⁵⁵ Мизгін: 103.

⁵⁶ На жаль, ми не маємо придатної для публікації якісної світлини цієї монети, а на наданій нам світлині монети пальці руки її власника частково перекривають зображення.

«борисфен» був тезаврований разом із більш ранніми монетами Тіри середини IV ст. до Р. Х., а час потрапляння цих монет до регіону припадає на початок III ст. до Р. Х. Таким чином, незважаючи на те, що всі ці монети були карбовані у IV ст. до Р. Х., все ж використання їх у товарно-грошових відносинах на Поділлі могло бути лише на початку III ст. до Р. Х.

Наступний, ще більш яскравий, приклад – скарб із с. Ялтушків Вінницької області, який містить боспорські монети емісій 320–310 pp. до Р. Х., 293–283 pp. до Р. Х., 275–265 pp. до Р. Х. і 195–185 pp. до Р. Х., при цьому всі монети, навіть наймолодші, мають сліди тривалого перебування у грошовому обігові. Отже, не лише монети IV і III ст. до Р. Х., а й карбовані на початку II ст. до Р. Х. потрапили до регіону після тривалого перебування у грошовому обігові, тобто, не раніше другої половини II ст. до Р. Х. Окрім ідентифікованих 5 монет Боспору до скарбу із с. Ялтушків входило також 2 монети, які неможливо визначити через незадовільний стан їхнього збереження, проте ці монети, як і інші монети комплексу, слід віднести до II ст. до Р. Х. Інший приклад – монети Понтійської держави Мітридата VI Євпатора емісії кінця II ст. до Р. Х. (одна з них – імітація понтійської монети), які також, найімовірніше, потрапили на терени Поділля вже на початку I ст. до Р. Х. Вище ми вказували, що монети Іллірії також потрапили до карпатського регіону значно пізніше за їх емісію, ймовірно, у I ст. до Р. Х., отже, у такому випадкові вони не могли потрапити на Поділля раніше. Практично, для всіх монет, емісії яких припадають на кінець століття, необхідно відносити час потрапляння до досліджуваного нами регіону до більш пізнього періоду, тобто до наступного століття. Отже, розраховуючи торгівельну активність населення Поділля у VI–I ст. до Р. Х. та його зв'язки з оточуючим світом, до уваги потрібно брати не лише хронологію карбування знайдених монет, а й враховувати можливий час потрапляння цих монет до регіону, а також реальний час їх перебування там у грошовому обігові.

Висновки дослідження

У нашій статті зроблено спробу вперше комплексно систематизувати знахідки античних монет VI–I ст. до Р. Х. на території Поділля на основі різнопланових джерел, – публікацій інших дослідників, матеріалів форуму та аукціону Viology, а також особистого спілкування з колекціонерами та краєзнавцями, переважно з Вінницької, Хмельницької та Тернопільської областей. Проте, на жаль, мусимо констатувати, що нами зафіксовано лише невеликий відсоток усіх знахідок досліджуваних нами монет на території Поділля. Впадає в око відсутність інформації про знахідки електрових монет міста Кизіка (Κύζικος), які відігравали важливу роль у середземноморській та чорноморській торгівлі. Знахідки таких монет, у тому числі й у складі скарбів, зафіксовані не лише у Криму, Нижньому Побужжі та Нижньому Подунав'ї, а й на території Дніпровського Правобережного лісостепу, в Середній Наддніпрянщині. Аналіз

усього корпусу знахідок електрових монет вказує на те, що кизікини у Причорномор'ї та Надчорномор'ї були, фактично, єдиною електровою монетою, яка використовувалася для великих грошових операцій та доповнювала місцеві емісії срібних і бронзових монет. Тривалий період обігу та широке поширення кизікинів «на ринках Греції та Причорномор'я як загальноновизнаної міжнародної монети свідчить про незмінну довіру, якою вони користувалися»⁵⁷. З урахуванням широкого розмаїття монетних типів і номіналів, знахідки яких зафіксовані на території Поділля, виглядає дуже дивною відсутність серед них кизікинів. Єдиним поясненням цього, на нашу думку, може бути та негативна ситуація, яка, на жаль, склалася в Україні щодо реєстрації скарбів та монетних знахідок, адже, як відомо, місця таких знахідок не фіксуються, а самі монети розходяться по руках і безслідно втрачаються для науки.

Проведений нами розподіл монетних знахідок за емітентами засвідчив, що найчисельніші серед них – монети із Фракії, зокрема емісії грецьких колоній Месебрії, Аполонії, Одесоса, Істрії, Тіри, фракійської столиці Севтополя, а також так звані гето-дакійські наслідування. На другому місці – монети Північного Причорномор'я, серед яких домінують монети Ольвії. На третьому – монети Македонії.

Стосовно періодів можливої торгівельної активності мешканців Поділля в середині та другій половині I тис. до Р. Х., то розподіл монетних знахідок за часом монетних емісій та ймовірного часу потрапляння цих монет до регіону переконує, що це був період IV–II ст. до Р. Х., адже на теренах Поділля монети емісій IV ст. до Р. Х., складають 24,57 % усіх знахідок, монети III ст. до Р. Х. – 39,98 %, а монети II ст. до Р. Х. – 21,18 % знахідок. Такий розподіл цілком логічний, адже саме у IV ст. до Р. Х., як слушно зауважує дослідниця історії економіки Степової Скіфії Н. Гаврилюк, «значення грошей в торгівлі між греками і скіфами порівняно з попереднім періодом зростає»⁵⁸. А значно менший відсоток знахідок монет, карбованих у I ст. до Р. Х. – 7,62 %, ймовірно, пов'язаний зі зменшенням торгівельних зв'язків та інших контактів населення Поділля з народами сусідніх регіонів через військові кампанії царя гето-даків Бурібісти, внаслідок яких занепали грецькі колонії Північно-Західного та Західного Причорномор'я. За свідченням ритора з Віфінії Діона Хрисостома, що викладене у його знаменитій «Борисфенітській промові», гети захопили Ольвію та інші грецькі міста аж до Аполлонії, внаслідок чого «становище греків, що жили в цьому краї, стало дуже тяжким: деякі міста зовсім не були заселені наново, інші – ледь-ледь, причому здебільшого в них оселилися варвари. Чимало міст у різних областях зазнавало захоплення і руйнування, оскільки грецькі поселення розсіяні всюди»⁵⁹. Монети I

⁵⁷ Булатович 1997: 17.

⁵⁸ Гаврилюк 2013: 491.

⁵⁹ Дион Хрисостом: 93.

ст. до Р. Х., знайдені на Поділлі, також підтверджують ці свідчення, адже це вже не характерні для цього регіону монети грецьких колоній Північно-Західного та Західного Причорномор'я чи Македонії, а переважно монети Римської республіки та Тенедоса з Троади. Окрім них саме в I ст. до Р. Х. на землі Поділля, найімовірніше, потрапили монети кінця II ст. до Р. Х., зокрема Іллірії та Понтійської держави часів Мітридата Євпатора. Проте, навіть у такому випадку монети, які потрапили на територію Поділля в I ст. до Р. Х., складають лише 14,40%. Зміна монетних типів та емітентів монет, які могли брати участь у торгово-грошових операціях на території Поділля в I ст. до Р. Х., пов'язані з Мітридатовими війнами, військовими кампаніями царя гето-даків Бурбесті та громадянськими війнами в Римській республіці.

Отже, аналіз знахідок монет VI–I ст. до Р. Х. на території Поділля (Уманський район Черкаської області, Вінницька, Хмельницька та Тернопільська області) засвідчує, що в цьому регіоні в середині та другій половині I тис. до Р. Х. мешкало населення, яке мало зв'язки як із грецьким світом, так і з представниками фракійського та латенського світу. Такі зв'язки залишили в культурних шарах поселень достатню кількість нумізматичних джерел, у даному випадку монет VI–I ст. до Р. Х. – реліктів «внутрішньої і зовнішньої торгівлі тих часів»⁶⁰, загублених свого часу їхніми власниками.

Подяки. Автор висловлює вдячність науковцям, краєзнавцям та колекціонерам, які люб'язно надавали інформацію про монетні знахідки на Поділлі, зокрема, директорові Державного історико-культурного заповідника «Меджибіж» Олегові Погорільцю, історикові Олексію Бакальцю, краєзнавцеві Сергію Мадею (м. Вінниця), аспірантові Центральноукраїнського національного технічного університету Євгенію Колесниченку та іншим респондентам. Особлива подяка словацьким колегам – д-ру Збишеку Шустеку та д-ру Єві Кольніковій за допомогу в ідентифікації кельтської золоті монети.

⁶⁰ Котляр 1971: 65.

Рис. 2. Монети VI–I ст. до Р. Х., знайдені на території Поділля

Рис. 2. Монети VI–I ст. до Р. Х., знайдені на території Поділля

Рис. 2. Монети VI–I ст. до Р. Х., знайдені на території Поділля

References

- Anokhin, V. A.** (2011). *Antichnyye monety Severnogo Prichernomor'ya*. [Antique coins of the Northern Black Sea coast]. Kyiv: Stilos. [in Russian].
- Bakalets', O.** (2021). Novi monetno-rechovi znakhidky IV st. do n. e. na zemlyakh pravoberezhnoho lisostepu. [New coin and material finds of the IV century BC on the lands of the right-bank forest-steppe.]. *Numizmatyka i falerystyka*. 3, 10-16. [in Ukrainian].
- Bandrivs'kyu, M.** (2010). Pam'yatky seredn'odnistrovs'koyi (zakhidnopodil's'koyi) hrupy rann'ozaliznoho viku v tsentral'noyevropeys'kiy khronolohichniy shkali ta problemy periodyzatsiyi. [Monuments of the Middle Dniester (West Podilsk)

group of the Early Iron Age in the Central European chronological scale and problems of periodization]. *Materialy i doslidzhennya z arkhologii Prykarpattya i Volyni*. 14, 76–113. [in Ukrainian].

Boltryk Yu.V., Gorbanenko S.A., Kubliy M.V., Sergeyeva M.S., Yanish Ye.Yu. (2015). Severynivs'ke horodyshe: biohospodars'kyi aspekt doslidzhen' [Severynivka Hill-fort: Bio-economic Aspect of Research]. *Arkheologiya i davnya istoriya Ukrayiny*, 4 (17), 155-192. [in Ukrainian].

Braychevs'kyi M.Yu. (1959). *Ryms'ka moneta na terytoriyi Ukrayiny*. [Roman coin on the territory of Ukraine.]. Kyiv: Vydavnytstvo AN URSS [in Ukrainian].

Bulatovych, S.A. (2003). Pontyys'ki monety v Tyri. [The Pontic Coins at Tyre]. *Zapysky istorychnoho fakul'tetu* (14), 39-44. [in Russian]

Callataÿ, F. (de) (1998). Les monnaies hellénistiques en argent de Ténédos. *Studies in Greek Numismatics in Memory of Martin Jessop Price*. London

Callataÿ, F. (de) (2007). La révision de la chronologie des bronzes de Mithridate Eupator et ses conséquences sur la datation des monnayages et des sites du Bosphore Cimmérien. *Une koinè Pontique cités grecques, sociétés indigènes et empires mondiaux sur le littoral nord de la Mer noire (VIIe s. a.C. - IIIe s. p.C.)*. 271-308. [in French].

Cherneha, P.M. & Lushchay, V.I. (2009). *Podillya: istoryko-etnohrafichnyy ta istoriohrafichnyy aspekty* [Podillia: historical-ethnographic and historiographical aspects.]. *Voyenna istoriya Podillya ta Bukovyny: Naukovyy zbirnyk: Materialy Vseukrayins'koyi naukovoyi viys'kovo-istorychnoyi konferentsiyi 25-26 lystopada 2009 r. v m.Kam'yanets'-Podil's'kyi*. Kam'yanets'-Podil's'kyi, 136-144. [in Ukrainian].

Coins of Peloponnesos: the BCD collection. Zürich, 2006

Denysyk, H.I. (2006). *Pryrodnycha heohrafiya Podillya*. [Natural geography of Podillia.]. Vinnytsya: EkoBiznesTsentr. [in Ukrainian].

Dimitrov K. Studies of the numismatic material found at Seuthopolis: problems, research methods and basic conclusions. *American Numismatic Society Museum Notes*. Vol. 32, 1987, pp.1-10.

Gavrilyuk, N.A. (2013). *Ekonomika Stepnoy Skifii VI – III vv. do n. e.* [Economy of Steppe Skythia in VIth – IIIrd]. Kiev [in Russian].

Gorodishche Nemirov na reke Yuzhnyy Bug. Po materialam raskopok v KHKH veke iz kolleksiyy Gosudarstvennogo Ermitazha i Nauchnogo arkhiva IIMK RAN [Settlement of Nemirov on the river Southern Bug. Based on materials from excavations in the 20th century from the collections of the State Hermitage

Museum and the Scientific Archive of the Institute of Materials Culture of the Russian Academy of Sciences]. Sankt-Peterburg, 2018. [in Russian].

Khrisostom Dion. (1961). XXXVI. Borisfenitskaya rech', proiznesennaya Dionom na yego rodine. [Borysthenites speech delivered by Dion in his homeland]. *Pozdnyaya grecheskaya proza*. M. [in Russian].

Hanina O.D. (1965). Poselennya skifs'koho chasu u seli Ivane-Puste. [Settlement of the Scythian period in the village of Ivane-Puste.]. *Arkheolohiya*. 19, 106-117. [in Ukrainian].

Kashuba, M.T. & Vakhtyna, M.Yu. (2012). Nemyrovskoe horodyshe na Yuzhnom Buhe — fokus kontaktov varvarskykh kul'tur y rannehrechskoy tsyvylyzatsyy. [The Nemyrov settlement on the Southern Bug is a focus of contact between barbarian cultures and early Greek civilization]. *Problemy istoriyi ta arkheolohiyi Ukrayiny: Materialy VIII Mizhnarodnoyi naukovoyi konferentsiyi 9–10 lystopada 2012 roku*. Kharkiv, 30-31. [in Russian].

Kotlyar, M.F. (1971). *Hroshovyy obih na terytoriyi Ukrayiny doby feodalizmu* [Money circulation on the territory of Ukraine in the era of feudalism]. Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].

Kotsur, V.P. (2017). *Istoriografiya ukrayins'koho skarboznavstva*. [Historiography of the Ukrainian Treasurology.]. *Ukrainskyi numizmatychnyi shchorichnyk – The Ukrainian Numismatic Annual*. 1, 15–32. [in Ukrainian].

Kotsur, V.P. (2016). Shchodo problemy vykorystannia materialiv «chornoj» arkheolohii v naukovykh doslidzhenniakh z numizmatyky. [About the problem of the use of the «black archeology» materials in the scientific research]. *Abstract of papers: IV mizhnarodnoi naukovo-praktychnoikonferentsii Aktualni problemy numizmatyky u systemi spetsialnykh haluzei istorychnoi nauky*. Kirovohrad–Kyiv–Pereiaslav–Khmelnyskyi. 11-14. [in Ukrainian].

Krapivina, V.V. (2002). Ol'via, Tira i Burebista. [Olvia, Tyra and Burebista]. *Carpatica - Karpatyka: materialy mizhnarodnoho sympozyumu*. Vidpovid. red. V.H. Kotyhoroshko. Uzhhorod: Vyd-vo UzhNU, №Vyp. 15: Karpaty v davnynu. 129–134. [in Russian].

Le Rider, G. (1977). *Le monnayage d'argent et d'or de Philippe II frappé en Macédoine de 359 à 294*. Paris.

Mielczarek, M. & Orlyk, V. (2019). New find of Olbian coins. Tarashcha district, Kyiv region, Ukraine. *Skhidnoievropeyskyi Istorychnyi Visnyk [East European Historical Bulletin]*, 13, 33-39. [in English].

- Mielczarek, M.** (1989). *Ancient Greek coins found in Central, Eastern and Northern Europe*. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź, Ossolineum. 205 p. [in English].
- Mielczarek, M.** (2008). On Greek coin finds from the Central European Barbaricum. *Roman Coins outside the Empire. Ways and Phases, Contexts and Functions. Proceedings of the ESF/SCH Exploratory Workshop Radziwiłł Palace, Nieborów (Poland) 3-6 September 2005*, Wetteren, Moneta. 11-34 [in English].
- Mykhaylovs'kyi, V.M.** (2017). Formuvannya terytoriyi istorychnoho Podillya u druhiy polovyni XIV st. [Shaping of the Territory of Historical Podillia in the Second Half of the 14th Century] *Ukrayins'kyi istorychnyy zhurnal*. 3, 67-82. [in Ukrainian].
- Myzgin, K.** (2017). *Roman Republican Coins and Their Imitations from the Territory of Ukraine and Belarus*. Warszawa.
- Nikolaev, M.** (2020). Khronolohiya ol'viys'kykh «Borysfeniv». [The Chronology of Olbian 'Borysthenes']. *The Ukrainian Numismatic Annual* (4), 14-42. [in Ukrainian].
- Okhrimenko, H., Svetsyts'kyi, V., Sklyarenko, N. & Lokaychuk S.** (2017). Kel't-s'ki monety na Volyni ta Podilli. [Celtic coins in Volyn and Podil.]. *Mynule i suchasne Volyni ta Polissya. Lyuboml' ta Lyuboml'shchyna v ukrayins'kiy ta yevropeys'kiy istoriyi. Naukovyy zbirnyk. Vypusk Materialy Mizhnarodnoyi istoryko-krayeznavchoyi konferentsiyi, 24 - 25 zhovtnya 2017 roku, m. Lyuboml'. Luts'k*, 229-233 [in Ukrainian].
- Orlyk, V.** (2021a). Do pytannya isnuvannya hroshovoho obihu v naseleennyi lisostepovoyi zony Pravoberezhnoyi Naddnipryanshchyny v V-I st. do n.e. [On the question of the existence of monetary circulation among the population of the forest-steppe zone of the Right-Bank Naddnibr region in the V-I centuries BC]. *Problemy i perspektyvy numizmatyky Antychnoyi ta Ryms'koyi doby na terenakh Pivdenno-Skhidnoyi Yevropy: tezy dopovidey I Mizhnarodnoho fakhovoho seminaru, prysvyachenoho pam'yati V. O. Anokhina, 26 veresnya 2019 roku*. Medzhybizh-Zhytomyr, S.9-11 [in Ukrainian].
- Orlyk, V.M.** (2021b). Znakhidky antychnykh monet VI-I st. do n. e. v baseyni r. Tyasmyn. [The find of ancient coins in the Tiasmyn River basin from the sixth to the first century BC]. *The Ukrainian Numismatic Annual*, (5) 5-44. [in Ukrainian].
- Orlyk, V. & Orlyk, S.** (2020). The New Find of a Bronze Coin of Kerkititis in the Middle Dnieper Ukraine (Horodysche District, Cherkasy Region, Ukraine). *Danubius* (XXXVIII), 9-23. [in English].

- Orlyk, V.** (2020a). Znakhidky v baseyni r. Tyasmynu midnykh monet Ol'viyi z Demetroyu ta «istriys'kym» variantom mis'koyi emblemy [The finds in the river basin of Tiasmyn copper coins of Olbia with the Demeter and «istrian» variant of the city emblem]. *The Ukrainian Numismatic Annual*, (4) 5-13. [in Ukrainian].
- Orlyk, V.** (2020b). Znakhidky monet Pontiys'koyi derzhavy Mitridata Yevpatora na terytoriyi Dniprovs'koho Pravoberezhnoho Lisostepu [Finds of Coins of Kingdom of Pontus of Mithridates Eupator on the Territory of the Dnipro Right-Bank Forest-Steppe]. *Ukrainian Historical Journal* (6), 93-103. [in Ukrainian].
- Orlyk, V.** (2022). Skarb dribnykh monet Pantikapeyu ta Hermonassy kintsya VI – pochatku V st. do RKH z Pivnichno-Skhidnoyi Kirovohradshchyny [The hoard of the small coins of Panticapaeum and Hermonassa the end of the sixth – beginning of the fifth centuries BCE from the Northern-Eastern Kirovohrad region]. *Sotsium. Dokument. Komunikatsiya*. 15. 106-121. [in Ukrainian].
- Orlyk, V., Kotsur, V. & Tsyganenko, L.** (2019). Klad ol'viyskikh monet «borisfenov», naydenny v Gorodishchenskom rayone Cherkasskoy oblasti vesnoy 2018 goda [Hoard of Olbian Coins of 'Borysthenes' Type Found at Spring 2018 in the Region of Gorodishche Town, Oblast Cherkassy, Ukraine]. *Acta Archaeologica Lodziensia*, (65). Lodz. 37–48. [in Russian].
- Orlyk, V.M.** (2021c). Novyy tip ol'viyskoy mednoy monety vremen Mitridata Yevpatora. [The New Type of the Olbian Copper Coin from the Time of Mithridates Eupator]. *Stratum plus* (6), 87-92. [in Russian]
- Peter, U. & Stolba, V.F.** (2022). Balkanraum und nördliches Schwarzmeergebiet. in: International Numismatic Council. *SuRevey of Numismatic Research 2014–2020*, Vol. I & II, 188-251. [in German].
- Shostopal, A. V.** (2007). *Skarby Cherkashchyny. [Hoards Cherkasy region]*. Cherkasy: Vyd. Androshchuk P.S., 120 p. [in Ukrainian]
- Skoryy, S. & Zimovets, R.** (2014). K probleme tovarno-denezhnykh otnosheniy u naseleniya Vostochnoyevropeyskoy Lesostepi v skifskuyu epokhu. [On the problem of commodity-money relations among the population of the East European Forest-Steppe in the Scythian era]. *Naukovi zapysky Kirovohrads'koho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Vynnychenka. Seriya : Istorychni nauky*, 21, 141-156 [in Russian].
- Spitsyn, A.A.** (1911). Skify i Gal'shtatt. [Scythians and Hallstatt]. *Sbornik arkheologicheskikh statey, podnesenny grafu A. A. Bobrinskomu*. SPb. [in Russian].

- Torbágyi, M.** (1993). Umlauf der Münzen von Apollonia und Dyrrhachium im Karpatenbecken. *Actes du XIe Congrès International de Numismatique, Bruxelles, 8-13 septembre 1991*. Louvain-la-Neuve, 119-122.
- Ujes-Morgan D.** (2012). 1St century B.C. drachmas of Apollonia and Dyrrhachium in the territory of the Scordisci - A prologue to the Roman conquest of the Balkans. *Ηρακλειος Σωθρος Θασίων. Studia in honorem Iliae Prokopov sexagenario ab amicis et discipulis dedicata*. Veliko Turnovo, 367.
- Vortman, D.** (2012). Shcho take istorychni rehiony i dlya choho vony potribni. [What are historical regions and why are they needed]. *Istoriya i suspil'noznavstvo v shkolakh Ukrayiny: teoriya ta metodyka navchannya*. 6/7, 15-17. [in Ukrainian].